

A3

16603.

МИРЗО ИБРАҲИ

БОҲУК ШАИРИМИЗ
САБИР

МИРЗЭ ИБРАҺИМОВ

БӨЛҮК ШАИРИМИЗ
САБИР

АЗӘРБАЙҶАН ССР ЕЛМЛӘР АКАДЕМИЯСЫ НӘШИРЛАТЫ

*Азербайжан ССР Егилләр Академијасы Редаксија-Нәшријат Шурасынын
гәрары илә чап олунур.*

Мирзэ Өлөкбэр Сабир Азэрбајчан эдэбијјаты тарихинэ һэгиги халг шаири ними дахил олмуш вэ онун инкишафында, реализмин, демократии идејаларын гэлэбэ чалмасында бөјүк рол ојнамышдыр. Сабирин јашадыгы дөвр (1862—1911) Азэрбајчанда гызгын синфи мүбаризэ дөврү иди. Бу дөврүн ахырларында биринчи руе ингилабы (1905) бүтүн дүңјаја сәс салды, зәһмәткешләри зүлмә, сојгунчулуға, орта эср һәјат тәрзинә, истибадада, капитализм эсарәтинә гаршы гызгын чарпышмалара руһландырды. 1905-чи ил ингилабы Азэрбајчанда да халг күтлэләрини бәјхан вэ буржуа зүлмү әләјһинә мүбаризәјә галдырды. Бу мүбаризәјә Бакы пролетариаты, онун габагчыл дәстәси олан болшевикләр рәһбәрлик едирди. Ингилаб, азадлыг вэ социализм идејаларынын, халгларын бәрабәрлији вэ гардашлығы идејаларынын кениш јајылмасына көмәк етди. Бүтүн ичтимаи һәјата, чәмијјәтин фикир вэ дүшүнчәсинә бөјүк тә’сир көстәрди. О дөврдә Азэрбајчан эдэбијјаты вэ сәнәтиндәки гүдрәтли мүтәрәгги реалист чәрәјан биринчи рус ингилабындан, Бакы пролетариатынын ингилаби мүбаризәсиндән илһам алмышды. Сабир исә бу чәрәјанын ән бөјүк, ән көркәмли шаирн иди.

1906-чы илдән Азэрбајчан дилиндә нәшр олунмаға башлајан «Молла Нәсрәддин» адлы сатирик журнал Сабирин бөјүк бир шаир кими јүксәлмәсиндә мүстәна вэ һәлледичи рол ојнамышдыр. Журналын редактору Чәлил Мәммәдгулузадә вэ шаир Мирзэ Өлөкбэр Сабир јени демократии эдэбијјатын вэ ингилаби сатнранын башчысы вэ классик јарадычысы олду. Чәлил Мәммәд

Гулузадә вә Сабир җарадычылығынын идеја көкләри зәһмәткеш халгын мүбаризәсиндә иди. Тәсадүфи дежил ки, Азәрбајчан әдәбијјатында биринчи олараг Сабир фәһлә мөвзусуну кениш планда ишләмишдир. О бир чох ше'рләриндә билаваситә фәһләләрин вә јохсул кәндлиләрин ағыр вәзијјәтини көстәрир, буржуа вә бәјхан зүлмүнү ифша едирди. Мәсәлән, «Гәм јемә» адлы ше'риндә, о, үзүнү керидә галмыш «рәијјәтә, фәгир фәһләјә вә деһгана» тутараг јазырды:

Сүбһ тездән дур ајага, шамәдәк чәк зәһмәти,
Күчлүләрдән дә ешит һәр нов' фәһшү төһмәти,
Сән зәлил ол, ејби јох, гој күчлү чәксин ләззәти,
Гој сәни хар ејләсинләр ханү'јан, гәм јемә

Бу ше'рдә Сабир һәлә ингилаби мүбаризәјә гошулмамыш, синфн шүуру зәиф олан адамлара мүрачиәт едир. Бурада Сабирин фикри керидә галмыш вә һәр чүр зүлмә дөзән шәхсләри ајылтмаг, бөјүк азадлыг мүбаризәсинә гошмагдыр. Јатанлары, инкишафдан, тәрәггидән бихәбәр оланлары ајылтмаг, мүбаризәјә гошмаг Сабир ше'рләринин әсас мотивләриндән биридир. Мәсәлән, бу мәгсәдлә о, «Өлүбә» адлы ше'риндә јазырды:

Паһ атоһнан, нә ағыр јатды бу оғлан, өлүбә!
Нә дә тәрпәнәјир үстүндәки јорган, өлүбә!
Бу гәдәр ғышгырыга дурду гонум-гоншу тамам,
Дәбәришмәз дә, верибдир дејәсән чан, өлүбә!

Һәр јаны бүрүмүш вә бүтүн әләмә сәс салмыш ингилаби мүбаризәнин курултуларыны ешитмәјән сүст адамлары Сабирин мә'налы вә тә'сирли сатиралары һәрәкәтә кәтирир, гәфләт јухусундан ајылдырды. Лакин Сабир анчаг јатанлардан, карвандан үзүлүб кери галмышлардан јазмырды. О, мүбаризә едәи, дөјүшән зәһмәткешләри дә көрүрдү, онларын мүбаризәсинин тарихи мә'насыны баша дүшүр, әкс едирди. Мәсәлән, «Бакы фәһләләринә» адлы ше'ри хатырлајаг. Бу ше'ри охујанда азадлыг вә өз һүгугу уғрунда мүбаризә апаран фәһләләрин сурәти көзүмүз габағында чанланыр. Онларын үсјанкар сәсини ешидир, мүбаризә алову илә

гызармыш үзүнү көрүрүк. Бу ше'рдэ Сабир долајысы илэ фәһлә һәрәкатындан ваһимәјә вә әндишәјә дүшмүш саһибкарын да ганлы, ријакар вә күлүнч тәбиәтини ифша едир:

Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөвран едир инди,
Фәһлә дә өзүн дахили-инсан едир инди.
Олмаз бу ки, һәр әмрә дахаләт едә фәһлә,
Дөвләтли олан јердә чәсарәт едә фәһлә,
Асудә нәфәс чәкмәјә һаләт едә фәһлә,
Јаннки, һүгүг үстә әдавәт едә фәһлә;
Бу чәрхи-фәләк тәрсинә дөвран едир инди,
Фәһлә дә өзүн дахили-инсан едир инди³.

Сабирин «Фәһлә, өзүнү сән дә бир инсанмы санырсан?», «Нә сохулмусан арајә, а башы бәлалы фәһлә?» вә башга ше'рләри билаваситә Бақы пролетариатынын ингилаби мүбаризәсинин тә'сири илэ јазылмышдыр. Сабирин ше'рләриндә зәһмәткешләрин мүбаризәси һәртәрәфли әкс олунмушдур. Бу ше'рләри охујанда, о заманкы һәјатын вә ингилаби вурушларынын мәнзәрәсини ајдын тәсәввүр етмәк олуp. Ингилаби һәрәкатын фәһләләрин синфи шүүруну күчләндирдијини, һаким тәбәгәләрин фәһләләрә күзәштә кетмәјә, онларла һесаблашмаға мәчбуp олдуғларыны, ичәридән исә јандығларыны көрүрсән. Чүнки саһибкарлар бир аббасы «күнәмузд» илэ доланан үстүмазутлу, әлигабарлы фәһләни ичләс вә мәчлисләрдә көрмәјә адәт етмәјибләр, она инсан кими баха билмирләр. Сабир «Фәһлә, өзүнү сән дә бир инсанмы санырсан?» адлы ше'риндә бу һарын ағалары әлә саларағ јазырды:

Дөвләтдијик, әлбәттә, шәрафәт дә бизимдир,
Әмлак бизимдирсә, әјаләт дә бизимдир,
Диван бизим, әрбаби-һөкүмәт дә бизимдир,
Өлкә дәрәбәјлик дејә хан-ханмы санырсан?
Ахмағ киши, инсанлығы асанмы санырсан?⁴

«Тәрәнәји-әсиланә» адлы башга бмр ше'риндә Сабир Бақы милјончуларынын залым, кобуд вә күлүнч тәбиәтини ифша едир, онларын чаһил, авам, амансыз ишләринин үстүнү ачырды:

³ «җонһопнамә», сәһ.10.

⁴ Јенә орада, сәһ. 50

Нә сохулмусан араја, а башы балалы фәһлә?
Нә хәјал илә олубсан белә иддәалы, фәһлә?!
Сәнә динмәдикчә, әбләһ, азыхыб јолун чашырсан,
Гапыда дајанмајыб да зала доғру дырмашырсан,
Гара фәһлә олдугунда бәјү ханла чулгашырсан,
Бәјә биздә көрмәјирсан бу гәдәр чәлалы, фәһлә?!⁵

Сабирин сатираларындакы «Һәр мәчлиси алидә сохулма тез араја», «Бу гәдәр ғышгырыға дурду гонумгоншу тамам», «Зала доғру дырмашырсан» кими ифадәләрин дәрин мәнасы вар. Онлар фәһлә синфинин 1905-чи ил ингилабы дөврүндәки конкрет ичтимаи-сијаси тәләбләринә ишарәдир. Бакы пролетариатынын о замандакы сијаси мүбаризәсинин вүсәтини көстәрир.

Фәһлә синфинә вә ингилаби мүбаризәјә аид ше’рләри илә Сабир әдәбијјатымыза тамамилә јени руһ кәтирди, о заман чох аз ишләнмиш бир мөвзуда парлаг сәнәт инчиләри јаратды, пролетариатын бөјүк нәғмәкары олдугуну көстәрди.

Сабирин јарадычылығында кәндли мөвзусу да кениш јер тутур. О, јохсул вә зәһмәткеш кәндлинин бәјләрдән, ханлардан көрдүјү зүлмү нифрәтлә тәсвир едирди, кәндли күтләләриндә мүбаризә руһуну күчләндирирди. Онун «Молла Нәсрәддин» журналында чап едиләрәк, аз бир заманда дилләрдә әзбәр олан, ағыздан-ағыза кәзән ше’рләри минләрлә јохсул кәндлиләрин синфи шүүруну күчләндирир, үрәкләрини мүбаризә һәвәси илә долдурурду. Сабирин сатирасында Азәрбајчан кәндлисинин о заманкы һүгүгсуз вә ағыр вәзијјәти өз ифадәсини тапмыш, бу кәндлинин гәдәр дүшмәни олан бәј вә ханлар атәшә тутулмушдур. Бөјүк сатирик көстәрир ки, әсрләр узуну кәндлинин дәрисини сојмуш бу ағалаода инсаф јохдур. «Әкинчи» ше’риндә Сабир бу мүлкәдарлардан бирини бизә тәгдим едир; бу әрбаб гаршысында диз чөкүб мәрһәмәт истәјән кәндлијә дејир:

Мәзлумлуг едиб башлама фәрјадә, әкинчи!
Гөјмә өзүнү түлкүлүјә, ада, әкинчи!
Хош кечмәди ил чөллүјә, деһгана, нә борчум?
Јағмады јағыш, битмәди бир данә, нә борчум?
Әди гара јел чәлтијә, бостана, нә борчум?
Кетди мәнә нә фәһләлијин бадә, әкинчи?
Лаг-лаг данышыб башлама фәрјадә, әкинчи?

⁵ «һоһһоһнамә», сәһ.

57.

6 Јенә орада, сәһ. 61.

Сабирин јашадыгы дөврдә Азәрбајчан кәндлиси чох ағыр вәзијјәтдә иди. Бир јандан ичтимаи зүлм, о бири јандан иписади вә мэдәни керилик кәндлини боғуб әзирди. О, торпагдан мәһрум иди. Башга имканы олмадығындан мүлкәдар үчүн ишләјир, торпагы ибтидаи үсулларла бечәрир, хышла әкиб, орагла бичир, дәридән чыхырды. Кичик бир гураглыг онун үчүн һәгиги фәлакәтз чеврилирди. О, тәбиәтин әлиндә тамамилә әсир иди. Аз-чох торпагы олан кәидлинин дә мәһсулдарлығы артырмаг үчүн күбрәси, зәһмәти јүнкүлләтмәк үчүн машыны јох иди. О, тәбиәтин ағалығындан хилас ола билмирди. Бөјүк су һовузлары тикмәјә, архлар вә каналлар чәкмәјә гадир дејилди. Амансыз зүлм, бир тика чөрәк дәрдәи вә еһтијач һеч кәси көз ачмаға гојмурду. Кәндлинин алты-једди јашлы ушағындан гарысына гәдәр бүтүн күлфәти сәһәрдән ахшама гәдәр әкиндә, би- чиндә олур, хырманда тахыл дөјүб, совуруг атырды. Белә зүлмлә јыгдыгларыны да мүлкәдар кәлиб апарырды. Бу дәһшәтли вәзијјәти Сабир 1911-чи илдә јаздыгы «Балача сәһнә» адлы әсәриндә чох тә'сирли шәкилдә көстәрмишдир.

Ә р б а б

Вур, вур ки, кәтирмәјибдир арна!

Ә к и н ч и

Нисан дөзәмәз бу шарна-шарна!

Ә р б а б

Вур, вур ки, нә јаг вериб, нә гајмаг!

Ә к и н ч и

Вурма ки, дејил инәкләрим саг!⁷

Сабирин гүдрәтли гәләми көһнә кәнди, зәһмәткеш кәндлинин һәјат вә мүбаризәсини доғру әкс едән чохлу бу чүр тә'сирли вә парлаг бәдии лөвһәләр јаратмыш дыр.

Сабирин бир чох ше'рлэри дин вә мөвһумат бајгушу моллалары, дәрвишлэри, чадукәрлэри, дуа јазанлары, фала баханлары, мүрндлэри, заһидлэри ифша едир, Азәрбајчан гадынынын кечмишдәки ағыр вәзијјәтини көстәрирди, Бүтүн бу ше'рләриндә Сабир көһнә адәт вә эн'әнэлэри гырманчлајыр, халгы јенилијә, ирәлијә чагырырды. Сабирин ше'рләриндә көһнә дүнјанын чаһил вә авам нүмајәндэлэри јени һәјат, јени адәт вә јени мэдәнијјәт уғрунда мүбаризә апаран зијалы адамлары «урус башлылар» адландырырлар. Бу ифадә «Нејлијим еј вај» адлы ше'риндә јенилији, тәрәгги вә јүксәлиши, һагт вә әдаләти тәмсил едән бир рәмз кими һәр чүр зүлмкарлығы, чәһаләтә вә наданлығы гаршы гојулур:

Нејлијим, еј вај, бу урус башдылар
Билмәјирәм һардан ашыб-дашдылар,
Гојмајын ај көһнэләр, ај јашдылар,
Һејвәрәләр һәр јерә дырмашдылар!
Һеч бири өз мазһәбинин һөрмәтин
Көзләмәјир, көзләјир ел гејрәтин.
Чүмләси бир јолда гојуб нијјәтин,
Хошламајырлар аталар адәтин.
Чүнки нә сүни, нә гызылбашдылар,
Бир јава шејдир бу башыдашдылар!⁸

Бу сөзү дејәнләр кимләр иди? Әлбәттәки түфејли һәјат кечирән моллалар, сејидләр, бәјләр, ханлар вә капиталистләр иди. Зүлмсүз, истисмарсыз јашаја билмәјән түфејлиләр, бу һаким тәбәгәләр өз ағалыгларындан вә фираван јашајышдан башга бир шејин гејдини чәк-мирдиләр. Сабир көстәрирди ки, онлар вәтәнин кәләчә-јини дүшүнмәјән тәрәгги вә мэдәнијјәт дүшмәнидиләр. Халга ишыг вә сәадәт кәтирән, јенилик уғрунда мүбаризә апаран, елми вә мэдәнијјәти јајан адамлары ләкәләмәјә, үстүнә чиркаб атмаға, өлдүрмәјә һазырдылар. Онларын силаһы зүлм иди, авамлығы, чәһаләт вә наданлығы иди.

**Јашамаг истәр исәк сырф авам олмалыјыг!
Атыб нисанлығы, билчүмлә һавам олмалыјыг!**

**Фикри тәдрис едән эшхасы кәнар етмәлијик,
һәр насыл олса бу бидилләри зар етмәлијик,
Өлкәдән буилары мәчбури-фәрар етмәлијик,
Тез заманда вәтәни, милләти хар етмәлијик.
Бәйләчә һаили-мәгсүдүмәрам олмәлијыг!
Јашамаг истәр исәк сырф авам олмәлијыг»⁹.**

Сабир мөвһуматы, чәһаләти вә дини көрүшләрә әсасланан «тәркидүнја» фәлсәфәсини гамчылајырды, онларын инсаны гејрәтсиз, фәалијәтсиз етдијини, әталәтә салдығыны, өлүмә сүрүдүјүнү көстәрирди. Ислам дини вә мөвһуматынын кечә-күндүз јайдыгы «бу дүнја фанидир, көзүнү ахирәт дүнјасына тик», «Гәзәјә чарә јохдур» кими чүрүк фикирләр нә гәдәр адамларын һәјат гүввәсини сарсытмыш, онлары зүлмә, алчаглыга, рәзаләтә вә сәфаләтә дөзмәјә мәчбури етмишдир. Бизим зәманәмиздә белә мүртәчә гүввәләр һаман чүрүк дини вә мөвһум көрүшләрдән бәрк-бәрк јапышыр вә онларын васитәси илә халг күтләләринин мүбаризә игтидарыны сарсытмага сәј едиләр. Бу гаракурүһчулар капитализмин төрәтдиј и ачлыг вә фәлакәтләри каһ «әбәди вә әзәли» бир шеј кими, каһ «гәзә вә гәдәрин иши» кими, каһ јер үзүндә инсан нәслинин һәдсиз чоһалмағынын нәтичәси кими изаһ едир, зәһмәткеш инсанын азадлыг вә сәадәт уғрунда мүбаризәсини поэмага чалышырлар.

Бу ишдә, башга динләр кими, ислам дини онларын әлиндә бир силаһдыр. Бу васитә илә онлар фәһлә вә кәндлиләрин керидә галмыш һиссәсинә тәсир едир, онун фикрини, бејнини думанландырыр, Сабир демишкән, «дүшүнмәјә, көрмәјә гојмур», јәни һәр зүлмә вә әзијәтә дөзән мүти бир гула чевириләр. Әлбәттә, Сабир јашајан дөврдә һаким тәбәгәләрин бу мистик көрүшләри јаймаг үчүн даһа артыг имканлары вар иди. Буржуазна, бәләр, ханлар, моллалар, заһидләр, мүридләр, чарчиновникләри кечә-күндүз халгы әзмәк вә бејнини дуһанлатмагла мәшгул идиләр. Она көрә дә керидә галмыш мәзлум, мүти вә заваллы адамларын сајы аз дејилди. Сабир онларын һамысыны мүбаризәјә чағырыр, өзүнә мәхсус истәһза илә, ејбләрини көстәрмәк вә күлмәк јолу илә онлары ајылдырды:

Балаји-фәгрә дүшдүн, разы ол, бичарә, сәбр елә!
 Үзүн олдисә кәр күдфәт јанында гарә, сәбр елә!
 Летәркән зальмын зүлмү сәнә дөврү гәзадән бил,
 Чатаркән амирин зәчри, ону сејри-сәмадан бил,
 Өзүн өз ичзинә баис олуркән масәвадән бил,
 Бу мәш'умијјәти биканәдән көр, ашинадән бил,
 Әнил, памал ол, ахтарма буна бир чарә, сәбр елә!
 Балаји-фәгрә дүнадүн, разы ол, бичарә, сәбр елә!
 Фәгәт бир иш дә көрмәк истәр исән көр мүсәлман тәк,
 Тәһәммүл елә чөври-мүлкәдарә, ишлә һејван тәк,
 Чалыш, әк, бич, апарсын бәј, евин галсын дәјирман тәк,
 Ајылма, һаггыны ганма, хәбәрдар олма инсан тәк,
 Дарылма, инчима, таб елә һәр азарә, сәбр елә!
 Балаји-фәгрә дүшдүн, разы ол, бичарә, сәбр елә!¹⁰

Сабир керилији вә чәһаләти јајан, зүлмә вә.әдаләт-
 сизлијә бәраәт газандыран диндарларын, бир сүрү «шә-
 ләсаггалларын» мә'нәви ејбәчәрлијини парлаг бојаларла
 көстәрмишдир. «Һәр иши гурдалајан», «Һарда бир нур
 көрәрсә она гаршы олан», «бә'зинә диш гычыдыб, бә'зинә
 гујруг булајан», «охумагда пајы, јазыда гисмәти олмајан»
 паразитләр Сабирин сатира һәдәфидир. Бу чәһәтдән «Бир
 бөлүк бош боғазыг, һејвәрәлик адәтимиз» адлы ше'ри
 сәчијјәвидир.

Мө'миник, кејфләнәрәк аризуји-чәниәт илә,
 Охумушлар адыны јад едәрик лә'изг илә,
 Дүшмәник елм илә, инсаф илә, һүрријјәт илә,
 Биз бу әфсанәләри чәһл илә тәнфир едәрик,
 Мүмкүн олдугча мүсәлманлары тәкфир едәрик¹¹.

Дин хадимләринин бу чүр тәсвириндән охучу белә
 нәтичәјә кәлирди ки, үмумијјәтлә дин халгы чәһаләтдә,
 итәәтдә сахламаг васитәсидир, «гулдурчулуг түфәнки-
 дир».

Алданмарам ки, доғрудур ајинни, еј әму!
 Кәссин мәни, һәгиги исә динни, еј әму!
 Иманьына гәссәмлә чашырсаң чәмаәти,
 Гулдурчулуг түфәнкимидир динни, еј әмур

һеч шүбһәсиз ки, Сабирин бу чүр ше'рләри объектив
 олараг дини фанатизмә гаршы чеврилмишдир, халг
 хүтләләринин арасында дини еһкамлары сарсытмагда

¹⁰ «һопһопнамә», сәһ. 199.

¹¹ Јенә орада, сәһ. 194.

¹² Јенә орада, сәһ. 89.

мүсбәт рол ойнамышдыр. Ејни заманда ону да гејд етмәлијик ки, шайр атеист дејилди, дини мәзмунда олан әсәрләр дә јазмышдыр. Тәбиидир ки, һаман әсәрләрдә Сабирә мәхсус долгун реализм, чанлы хәлгилик, жүксәк ше'ријјәт, дил вә ифадә зәнкинлији ахтармаг һаһагдыр. Әлбәттә, дини мәзмунда әсәрләр Сабир јарадычылығы үчүн сәчијјәви дејилдир, онун сәнәт нүмунәси олан дәрин ичтимаи мә'налы ше'рлеринә нисбәтән чох сөнүк вә зәиф көрүнүр.

Иранда вә Түркиядә азадлыг һәрәкаты, шаһ вә сол-тан зүлмүиә гаршы мүбаризә, зәһмәткеш халгын ағыр јашајышы, империализмин ганлы вә ријакар сijasәти Сабирин бир чох әсәрлеринин мөвзусу олмушдур. Бу әсәрләриндә Сабир Иран вә Түркиянин сатгын һакимлерини, ганичән әрбаб вә әфәндиелерини лә'нәтләјир, олмазын зүлм көрән зәһмәткеш халга үрәкдән ачыјырды. Иран ингилабынын гәддар дүшмәни олан, Ираны харичи мүстәмләкәчиләрә сатан Мәммәдәли шаһа Сабир чохлу сатира јазмыш, онун мәнфур сифәтлерини тәсвир етмишдир. Бу сатиралары охујан һәр кәс Иран ингилабынын мүхтәлиф мәрһәләләриндә Мәммәдәли шаһын һалыны вә вәзијјетини ајдын тәсәввүр едә биләр. О, каһ гызышараг халга һәдә охујур, өзүнү јер үзүнүн аллаһы е'лаи едир, халгын малынын да, чанынын да ағасы олдуғуну сөјләјир, каһ бүтүн Ираны дүнја базарына чыхарыб сатыр, каһ халг һәрәкаты гаршысында титрәјәрәк үздә күзәштә кедир, мәшругәјә разы олур, лакин далда ингилабы боғмаг үчүн тәдбир көрүр, каһ горхусундан мәмләкәти тәрк едиб гачыр. Сабир ону һәр вәзијјәтдә тәсвир етмишдир.

1908-чи илин ијун ајында силаһлы гүввәләрин күчү илә Мәммәдәли шаһ Биринчи Иран мәчлисини горвдугда Сабир «Иран өзүмүндүр» адлы ше'риндә онун дилиндән белә дејир:

Иранлы дејил, чүмлә билдир Мәмдәлијәм мән,
Күркани-чәфаву ситәмин чәнкәлијәм мән,
Иранлыларын башларынын әнкәлијәм мән,

Соррам, ичэрэм ганларыны—чүн ээлижэм мэн.
Лашэ өзүмүн, эт өзүмүн, ган өзүмүндүр!
Шөвкэт өзүмүн, фэхр өзүмүн, шан өзүмүндүр!¹³

Сабирин сатирасында Мэммэдэли шаһ бир деспот оларга амансыздыр, эһдини позандыр, намуссуздук, инсаф во вичдандан мэхрумдук, вэтэн хаинидир. «Доғрудан да, Мэмдэли, гејрэт халал олсун сэнэ!» адлы ше’риндэ Сабир Иран шаһына мүрачигтлэ дејир:

Алты мик иддэн бэри мөвчуд олан бир мэмлекэт, Көрмэмшиди сэн кими
бир шаһи-вала-мэртэбэт:
Нижјэтин саф, е’тигадын пак, гэсдин мэс’эдэт,
Милләтин шад, өлкэн абад, үмдэ фикрин мэрһәмэт.
Гојдугун тач, өртдүјүн хэл’эт халал олсун сэнэ!
Вердијин мэшрутеји-милләт халал олсун сэнэ!¹⁴

Исгеһза илэ долу бу сәтирлэри Сабир 1909-чу ил ијун ајынын 12-дэ, јэ’ни ингилабын ағыр күнлэриндэ јазыышдыр. Бурадакы нифрэт вэ кэдэр тәбиидир. Лакин бир нечэ күн сонра Азэрбајчан вэ Киланын гәһрәман фәдаилэри Теһрана кирдикдэ вэ шаһ гачмаға мөчбур олдугда Сабирин сатирасында күчлү бир оптимизм һисс едилер, шад бир күлүш ешидилер. Ијул ајынын 19-да «Нәдир аја јенэ үсјанлары иранлыларын?» адлы ше’риндэ Сабир дејир:

Јансын иранлыларын архасы, јанды чигјарим!
О јетим Мэмдэлидэн вар јенэ бир һис хәбарим.
Белә дерләр ки, гојуб тәхти, гачыб тачи-сәрим,
Сыгыныб консула хаганлары иранлыларын,
Дәрһәгигэт һис имиш ганлары иранлыларын!¹⁵

Сабирин јарадычылығында Чәнуби Азэрбајчан мөв-зусу да ишләнмишдир. Сабир, шаһ зүлмү алтында ин-лэјән, милли вэ ичтимаи һүгүгеузлук шәраитиндэ јашајан гардашларымызын һалыны јаныглы бир үрәклә гәләмә алмышдыр. Јухарыда мисал кәтирдиј.имиз «Балача сәһнә» эсәри буна сүбүтдур. Бу эсәрдә мэшрутэ хәбәринә севинән, «зүлмүн ситәмин чырағы сөндү» дејиб Иранын беһиштэ дөндүјүнү күман едән кәндлинин

¹³ «һонһоннамэ», сәһ.
115.

¹⁴ Јенэ орада, сәһ. 156.

¹⁵ Јенэ орада, сәһ. 157.

эрбабдан вэ онун элалтыларындан чэкдији зулм тэс- вир олунур. Чэнуби Азэрбајчан кэндлисинин бу вэзијјэти, элбэттэ, о заман Шимали Азэрбајчан учун дэ сэчијјэви иди. Чэнуби Азэрбајчанда ингилаб баш вердији дөврдэ Сабир бөјүк севинчлэ мәшһур «Сэттэрхан» ше'рини јазды. Бу эсэр Чэнуби Азэрбајчандакы милли азадлыг һэрэкатына вэ бу һэрэкатын башчысы олан «Сэттэрхан сәрдари-миллијэ» тәкчэ Сабирин дејил, бутүн халгымызын бөјүк мәһәббәтини ифадэ едир Сабир урәк чошғунлуғу илә дејир:

**Афэрин, тәбризлиләр, етдиз эчәб әһдэ вәфа'
Досту дүшмән әл чалыб ејләр сизә јүз мәрһәба!
Чох јаша дөвләтли Сәттәрхан әфәндим. чох јаша**

Сабир Түркијэ истибададыны, мүртәчә турк һаким-ләринин әдаләтсиз вэ ганлы әмвлләрини дэ ифша ет мишдир. Солтан Әбдүлһәмид истибадак јер узүндэ ганлы, ријакар, амансыз һакимийјәт формаларындак бири вэ бәлкә дэ ән гәддары, ән чиркини иди. Буна көрә дэ һаман режимә гаршы чеврилән һәр һансы һәрәкат башга өлкәләрдә мүтәрәгги адамлары севиндирмәјә билмәзди. Сөз јох ки, Сабир дэ Түркијә ингилабын' севинчлэ гаршылајанлардан иди. һәлә 1907-чи илдз јаздығы «Һәрчәнд әсирани-гујудати-зәманыз» адлы» ше'риндә бөјүк шайримиз Түркијә һаким даирәләрини мүртәчелијини, сијаси принципсизлијини, «бир бәгт ләшкәри-чинкизә тәрәфдар» олдуғуну, «бир вәгт дэ'ваји-сәлибә» гошулдуғуну, «бир вәгт сүнни шиә» давалары галдырдығыны, о заманкы түрк мүһитикин мүһафи-зәкарлығыны, әталәтини гејд едәрәк «әввәл нә ндиксә, јенә биз шимди һаманыз» мисраеы илә һәјатда, фикирләрдә, әхлагда ингилаби дәјишиклијә олан бөјүк еһтијачы көстәрирди. Түркијәдә ингилаб һәрәкаты башлајан дөврдә, 1908-чи илдә јаздығы «Јатмајын, аллаһы севәрсиз» адлы ше'риндә исә халг күтләләрини ајыг олмаға чағырыр, руе вә иран ингилабынын тәчрүбәспнә әсасән хәбәрдар едирди ки:

**Әввалчә верирләр сизә һүрријјәти-әфкар.
Јә'ни. даньшыб фикриниңиз ејләјин изһар;**

Вогта ки, данышдыз, вүзэра олду хэбэрдар,
Мүтлэг көрэхэклэр ки, чибишданэ зэрэр вар,
Һэр фоны илэ олса говачаглар сизи начар,
Чүнки бу жыгынчагда олур һагтыныз инсар,
Јахшы буду топланмајын, аллаһы севэрсиз!
Иранлы ними јатмајын, аллаһы севэрсиз!¹⁷

Сабирин Түркијэдәки ингилаби чеврилиши нечә гаршыладығыны Солтан Әбдүлһәмидин палтарыны дәјишәрәк «Јылдыз» сарајындан гачаркән әлэ кечмәси мүнасибәти илэ 1909-чу илдә јаздығы «Мәнимки белә дүшдү» адлы ше'рдә ачыг көстәрир. Шаир Әбдүлһәмидлә Мәммәдәли шаһы јан-јана гојур, икисинин дә бир јуванын гушу олдуғуну дејирди. Сабирин ше'рләриндә түрк мүртәчеләри дә күтбејин вә амансыздыр, чаһил вә надандыр. Бу сөзләр онлара чох јарашыр:

Зүлмәтсевәр инсанларыз үч-беш јашымыздан,
Фитнә көјәрир торпагымыздан, дашымјыздан!¹⁸

Сатгын түрк иртичасыны вә милләтчиләрини Сабир өелә дамғалајыр. Бунунла јанашы олараг, Сабирин ше'рләриндә Түркијәнин зәһмәткеш инсанларына бөјүк бир һөрмәт вә мәһәббәт вар. Буну биз «Јатмајын, аллаһы севәрсиз» ше'риндә ачыг көрдүк. Сабирин Ирана вә Түркијәә һәср олунмуш ше'рләри бир чох чәһәтдән милләтчилик вә дини иртича әлејһинә олан ше'рләри илэ сәсләшир. Бурада да јүксәк бәшәри дүјүгүлар вә идеаллар үстүнлүк тәшкил едир, зәһмәткеш инсанларын бәрабәрлији вә гардашлығы идејасы бәдии фикрин мәркәзиндә дурур.

Мә'лумдур ки, милләтчиләр буржуа чәмијјәтинин синфи зиддијјәтләрини пәрдәләмәк мөгсәди илэ чәмијјәтин әзилән вә әзәнләрдән, зәһмәткеш вә истисмарчылардан ибарәт дүшмән синифләрә бөлүндүјүнү даныр, гаты шовинизми јаймаға чан атырдылар. Сабир «Гач, ат басды» ше'риндә Азәрбајчанда вә башга Шәрг өлкәләриидәки бу чүр милләтчиләрә өлүмчүл зәрбә вурараг јазырды:

Чәкид, јөл вер, ат бағры чатлатмышыг,
Вуруб јыхмышыг, тутмушуг, атмышыг,

¹⁷ *һоһһоһнамә», сәһ.
113.

¹⁸ Јенә орада, сәһ. 67.

Чапыб говмушуг, ган-тэрэ батмышыг,
Ягыб милләти бир јерэ гатмышыг,
Мусават, эдалэт, үхуввэт кәлир!
Гач оглан, гач, ат басды, милләт кәлир!
Һаны биздә, јаһу, нифагү тәзад?
Һаны биздә һәмдинимизлә инад?
Бу үлфәт, бу рә'фәт, бу да иттиһад!
Бах, иштә, бу мәчлис, бу да ин'игад!
Нә мабејлә нифрәт, нә лә'нәт кәлир,
Нә боһтан, нә һәдјан, нә гејбәт кәлир,
Нә чиб, нә чибишдан, нә рүшвәт кәлир,
Гач оглан, гач, ат басды, милләт кәлир!⁹

Классик Азәрбајчан әдәбијјатында Мирзә Әләкбәр Сабирин хүсуси јери вар. О, јарадычылығынын парлаг хүсусијјәтләри илә, һеч кәсә охшамајан, һеч кәси ха тырлатмајан тамамилә новатор кејфијјәтләри илә баш-галарындан сечилир. Бу орижиналлыг, бу новаторлуг әсәрләринин һәм мүндәрәчәсинә, һәм әкс етдирдији һәјат лөвһәләринә, һәм дә образлар силсиләсинә, бәдии бојаларына аиддир. Сабир әдәбијјатымызын нчтимаи фикир чәрчивәсини кенишләндирмәкдә, ону һәјата, хал гын мүбаризәсинә, мә'нәви еһтијачларына, дәрдләринә, севинчләринә јахынлашдырмагда, кәскин, әһатәли, гол лу-ганадлы реализм чәрәјянынын гәләбәсини тә'мин ег мәкдә мисилсиз хидмәт көстәрди. Бәли, Сабир елә әзә мәтли. бөјүк, өлмәз сәнәткарлардандыр ки, һаггында нә гәдәр одлу, мә'налы, долгун сөzlәр десәк, јенә аздыр. Онун сәнәтини бәдии тәшбиһлә ифадә етмәк истәдикдә. фикримизә Низами, Нәсими, Фүзули јарадычылығыны андыран түкәнмәз бир хәзинә кәлир. һәр тәдгигатчы вә алим, һәр вәтәндаш вә шаир, һәр дөвр вә һәр нәсил бу хәзинәдән бир көвһәр чыхармыш, «ән гијмәтлисни мән тапдым» дејә дүшүнмүшдүр. Лакин хәзинә даһа гијмәтли инчиләри илә, ачылмамыш сәрвәтләри илә јени тәдгигатчылары вә јени нәсилләри чәлб етмишдүр.

Бөјүк сәнәтин хүсусијјәти беләдир. О һәмишә кө зәллик вә һикмәт китабы олараг галыр. «Илиада» вә «Одиссеја» мүәллифи бөјүк Јунан әдиби һомерин ја-

шајыб-јаратдыгы дөврдөн тәгрибән отуз эср кечмишдир. Лакни онун эсэрләри инди дә 'бизим үчүн мүдрик фикирләр вә нәһәјәтсиз зөвг мәнбәјидир. Чүнки сәнәтин һәгигәтн һеч заман өлмүр, сәнәтин тәрәвәти итмир, сәнәт әбәди көзәллик вә мә'на демәкдир. Чүнки әсил бәдии сурәтин әкс етдији мә'на, фикир, һәгигәт һеч вахт дајаз вә биртәрәфли олмур. О, даима чохчәһәтлидир, дәриндир. һәр нәсил, һәр инсан өз тәрбијәсинә, зөвгү нә, анлајышларына вә һәјатынын тәләбләринә көрә сәнәт эсэрләриндәки ичтимаи һәгигәтләрин бир гисминә, фәлсәфи мүндәрәчәнин бир чәһәтинә даһа артыг диггәт јетирир. Мәсәлән, орта эсрләрдә әсасән Фүзулини көзәллик, мәнһәббәт шаири кими анламышлар. Бизим эсрдә Фүзулинин мәнһәббәт лирикасы илә јанашы, гуманизми, шәхсијјәт азадлығы фикирләри дә дәриндән өјрәнилир. Бөјүк сәнәт эсэрләрини пешәкарларын ја- ратдыглары сәтһи вә дајаз эсэрләрдән ајыран да одур ки, биринчиләр зәманәнин әсаслы дәјишмәсиндән, бир дөврүн башга дөврү әвәз етмәсиндән асылы олмајараг јашајыр вә тамамилә башга шәраитдә өмр едән инсан нәсилләринин дә зөвгүнү охшајыр, мүбаризәсиндә фәјдалы олурлар, икинчиләр исә аид олдуглары дөврлә бирликдә өлүб кедирләр. Бунун сирри нәдәдир? Көрүнүр, классик эсэрләрин даһа кениш, даһа долгун мә'наны әкс етмәсиндә, һәм мүндәрәчәси, һәм дә бәдии ифадә васитәләри илә дәрин инсани маһијјәт дашымасындадыр. Әсил сәнәт һадисәләрин, һәјатын маһијјәтинә енир, бу күндә кәләчәк күнләрин, бу эсрдә кәләчәк эсрләрин рүшәјмини көрүр вә бәдии шәкилдә көстәрир. Јәни һәгиги, бөјүк сәнәтдә үмумиләшдирмә гүввәси вар.

Сабир дә Низами, Нәсими, Фүзули кими бу чүр сәнәтин, бөјүк үмумиләшдирмә гүввәсинә вә фәлсәфи дәринлијә малик олан сәнәтин нүмајәндәсидир. Лакин Сабирин башга хүсусијјәтләри дә вар. Ону өзүндән әв- вәлки классикләрдән ајыран кејфијјәтләр вар ки, мәнһз бу кејфијјәтләрин нәтичәсиндә о Сабир олмушдур, — узагдан, дәрһал танынан, өз парлаг симасы олан Сабир! Бу хүсусијјәтләр һансылардыр? Үмуми шәкилдә олса да бу суала чаваб вермәјә чалышаг.

Сабир зәманәсини әкс етмишдир, һәм дә мүбариз, дөјүшкән бир шайр кими әкс етмишдир. О, көһнә чәмиј-

јәти учуран, көһнәликләри рәдд едән бир шаирдир. Азәрбајчан чәмијјәтинин тәләтүмлу дөврүнүн шаиридир. Јухарыда көрдүк ки, бу дөврдә ингилаб аловлары гызышмышды. Чәмијјәт ики барышмаз һиссәјә бөлүнәрәк үз-үзә дуруб вурушурду. Сабир бу мүбаризәјә кәнардан бахмады, дөјүшүн ичинә атылды, чәһһәләрин бириндә јер тутду. Бәјхан зүлмүнә гаршы кәндли гијамунын, буржуа истисмарына гаршы фәһлә үсјанынын. дини фанатизмә, чәһһәләтә вә наданлыта гаршы мүтәрәгги мэдәни зијалы нифрәтинин ифадәчиси олду. Лакин Сабир јарадычылығы јалныз нифрәти, јалныз мәзлум вә бинәсибләрин интигам дүјгусуну ифадә етмир. О, зәһмәткеш тәбәгәләрин, бизим заманда чәмијјәтин ән мүтәрәгги гүввәси олан фәһһәләрин, јохсул кәндлиләрин вә мүтәрәгги зијалыларын һәјат ешгини. кәләчәјә инамыны, јаратмаг габилијјәтини, хошбәхтлик идеалларыны да әкс етмишдир. Әдәбијјатымызда онун сон дәрәчә орижинал вә нәһәнк бир сима кими учалмасынын да сәбәби будур. Әкәр Сабирин әсәрләри тәкмә нифрәти, тәкчә синфи гүзәб дүјгүларыны ифадә ет мәклә мәһдудлашсајды, ону түкәнмәз бир хәзинәјә охшатмаг олмазды. О, анчаг мүәјјән дөврдә вә мүәјјән дөјүш шәраитиндә ишләнән бир сил аһа бәнзәрди. Сабирин сәнәти исә бир силаһ олараг инди дә кәсәрлидир һәм дә тәкчә она көрә јох ки, бу сәнәт көһнәликләрә. зүлмә, әдаләтсизлијә, наданлыга гаршы чеврилмишдир. Она көрә ки, о инсан һәјатынын бир чох мүрәккәб һәгигәтләрини, фәлсәфәсини, инсан мә нәвијјатынын зиддијјәтли чәһһәтләрини парлаг бәдни сурәтләрлә әкс етмишдир. Онун һуманизми јалныз эзәнә нифрәт, әзиләнә мәһәббәтдән ибарәт дејилдир, бу һуманизм, ејни заманда кениш мә'нада инсанијјәти мүдафиә едир, азад нисаны тәрәннүм едир. Сабир сәнәти һәм кәскин силаһ, һәм дә түкәнмәз хәзинәдир. О, һәм фәнәлылары рәдд едир, һәм дә гурмага, јаратмага руһландырыр, бизн бөјүк, мүсбәт идеала чағырыр. Белә олмасајды, Сабир сәнәти дә өз дөврү илә сојујуб кедәр, бу күн бизим үчүн анчаг тарихи бир сәнәдә чевриләрди.

Сабир зәһмәткешләрин, фәһһәләрин, јохсул кәндли вә мүтәрәгги әмәкчи зијалыларын үрәјиндән хәбәр верән, онларын арзу вә истәкләрини, һәмин дөврдәки һәјати мүбаризәләрини тәрәннүм едән шанрдир. Лакин

Сабир җарадычылыгы дар чәрчивәҗә сыгмыр. О, бүтүн бөҗүк шаир үрәҗи илә дуҗурду ки, зәһмәткеш фәһлә. кәндли вә зиҗалы халгы тәмсил едир. Бунларын һәҗаты халгын һәҗатыдыр, амал вә идеаллары халг чешмәсиндән су ичир. Халгын ән җахшы арзуларыны, адәт әнәнәләрини җашадан бу тәбәгәләрдир. Сабир бу тәбәгәләрни һәҗатыны, арзуларыны мәһдуд шәкилдә, онларын күндәлик еһтиҗачлары даирәсиндә җох, кениш пданда, кәләчәк меҗданында тәсвир едирди. Көстәрирди ки, онларын мүбаризәси «бир бочка су», «бир гарын чөрәк» үчүн деҗил, инсана лаҗиг олан азад вә хошбәхт һәҗат уҗрундадыр. Бәдии фикир вә идеалларын кенишлиҗи, емоционал дуҗгунун күчү вә вүс'әти, бәдии ифадә васитәләринин колорити, инандырычылыгы вә тәбиилиҗи Сабири бүтүн халга севдирмишдир. О, зәманәсиндә үмумхалг мүбаризәсини, үмумхалг һәҗатыны ән доҗру, ән там шәкилдә әкс едән, халг зөвгүнү охшаҗан җекәнә шаир иди.

Сабир 50 ил бундан габаг вәфат етмишдир. Бу мүддәтдә Азәрбаҗчан халгынын һәҗаты, мә'нәвиҗәти, шүүру көкүндән дәҗишмишдир. 50 илдә җашаҗыш тәрзимиз, ичтимаи фикримиз нечә мәрһәлә кечмишдир. Сосиалист ингилабынын далгаларында чалхаланага маһиҗәт вә мә'на етибары илә җердән көҗә гәдәр фәргли олан дәҗишикликләре уҗрамышдыр. Сабир мәктәб ады кәләндә көзүнү җумуб лә'нәт охуҗан баггаллардан, һәҗатын ән бөҗүк мәзиҗәтини ләбләби кишмишдә көрән гырмызы саггал кишиләрдән, белинә пишто баглаҗыб папагыны чәпәки гоҗараг, һәр тиндә бир адам өлдүрән һеҗвансифәт гочулардан, чаһил, кобуд вә иисафсыз бәҗләрдән, әҗҗаш вә дүшкүн милҗончулардан җазырды. Инди онларын һеч бириси җохдур. Өзләри дә, мүһитләри дә мәһв олуб кетмишдир. һәм дә аҗыр фыртыналарда, заманын кешмә кешләри ичиндә, ичтимаи чакнашмада мәһв олмушдур.

Сабирин сәнәти исә җашаҗыр, һәм дә бизим үчүн бөҗүк тәрбиҗәви әһәмиҗәти олан зөвг мәнбәҗи кими җашаҗыр. Нә үчүн? Чүнки бу сәнәтдә һәҗатын җалныз керилиҗи , өлүмә мәһкум олан үнсүрләри деҗил, онун кәләчәҗи, фәлсәфәси дә ифадә олунмушдур. Јә'ни Сабир кәләчәк наминә, бүтүн халгын сәадәти наминә зәманәси илә мүбаризәҗә киришмишди. Ишыҗлы сабаһ ешги илә голуно чирмәҗиб меҗдана кирмишди. О, халгын һәҗа-

тыны корлајан, халгы зэманэдэн кери сахлајан муртэче гүввэлэрин мэхв олмагыны истэјирди, мэхв олачагларыны көрүрдү вэ бу тарихи просесэ көмэк едирди Сабир синифлэр мүбаризэси нэзэријјэси илэ бэлкэ дэ таныш дејилди. Нэзэри олараг бу мүбаризэнин ганунларыны, һарадан башлајыб һара кетдијини ејрэнмэмишди. Лакин Сабир мүкэммэл һэјат мәктэби кечмишди. О заманкы Азэрбајчан чэмийјэти, Азэрбајчан һэјатыны чох көзэл көрүр, өјрэнир, таныјырды. Сабир көрүрдү ки, Азэрбајчан зэхмәткешлэринин, Азэрбајчам халгынын азадлыг мүбаризэсинэ, ингилаби гуртулуш мүбаризэсинэ нечэ вэ нэ васитэлэрлэ мане олмаг истэјирлэр. Азэрбајчан һэјатынын керилијиндэн, синфи тэбэгэлэшмэнин мүрәккэб чэхәтлэриндэн, хырда буржуа мүһитинин тэрәддүдлэриндэн, фикирләрдэ, әгидэләрдэ, ичтимаи мејлләрдәки зиддијјәтләрдэн истифадэ едэрәк халгын мүбаризэсини јанлыш јола салмаға чалышанлары Сабир көрүрдү. Көрүрдү ки, мүрәккэб вэ керидэ галмыш ичтимаи һэјат өзү белэлэринэ гида верир. Буна көрә дэ әлиндән кэлэни едирди ки, чэмийјэтин һэјаты дурулсун, саф-чүрүк олсун, иринли, паслы нэ варса һамысындан тэмизләнсин. «Фисинчан» ше'риндэ јазырды:

Гарышыгдыр һаләлик милләтин исте'дады—
Әләнирсә сафы бир јан, тозу бир јанлыг олур.
Чалхаландыгча, буландыгча заман неһрә ними,
Јагы јаг үстә чыхыр, ајраны ајранлыг олур²⁰.

Бу кичик ше'рдэ дэ шаир инкишафын фәлсәфәсини вэ ше'ријјэтини әкс етдирир, бәдиин үмумиләшдирмә јолуну тутараг ади һэјати һадисәни фәлсәфи-фикри јүксәклијә галдырыр. Мәһз буна көрә дэ Сабирнин сәнәти зэманэнин сынагындан чыхараг јени нәсилләрнин дэ үрәјинә јол ача билмишдир. һәр дөврүн охучусу ону еһтирамла севәрәк, дәриндән дүшүнәрәк мүталиә етмиш вэ һәмишә һэјатынын еһтијачларына чаваб верән һикмәтләр тапмышдыр. Бу күн нәинки бөјүк ичтимаи мәсәлэләрдә, һәтта мәишәтдә дэ Сабир Азэрбајчан охучуларыныны тез-тез јада салдығы, мүәјјән мүнасибәтлә әсәрлэринә мүрачиәт етдији, мисаллар кәтирдиди әп севимли шаирләрдән биридир.

²⁰ «һонһоннам», сәһ. 88.

Сабирин эдэбијјатда ирәлиләмәсини, инкишафыны өјрәнәндә онун нә гәдәр гејри-ади бир шәхсијјәт олдуғу ајдынлашыр. Дүнја эдэбијјатында Сабир кими бир-дән-бирә, илдырым сур’әти илә сәнәтин зирвәләринә галхан шаир аздыр. Онун эзәмәти, бөјүкдүјү, дүһасы чох аз мүддәтдә чәми 5 илин әрзиндә, јә’ни 1906—1911-чи илләрдә јаздығы ше’рләрдә өзүнү көстәрмишдир. Беш илдә Сабир эдэбијјат мз’бәдинин јухары башына кечмиш, эдэбијјатда бир даг кими галхмышдыр. һәм дә бу даг туфанлар вә фыртыналар ичиндә гәрибә бир сур’әтлә галхараг өз эзәмәти илә мүасирләрини һејран бурахмышдыр. Буну нә илә изаһ етмәли? Сабирин шәхси исте дадынын хүсусијјәти илә ичтимаи вә эдәби тәрбијәсп илә јохса зәмәнәсинин шәраити илә? Эдэбијјат тарихиндә һәр шеји јарадычынын шәхси исте’дады илә пзаһ етмәк мејлләри вар. Әлбәттә, бу бир тәрәфли изаһдыр. Ахы инсан шәхсијјәтини инкишаф чәһәтдән бир тохума, бир ағача охшатмаг олар. Бу тохумун чүчәриб артмасы үчүн, бу ағачын көк будаг атыб мејвә вермәси үчүн мүнбит торпаг, чоғрафи мүһит, әлверишли аб-һава лазымдыр. Бунлар олмаса, тохум торпагда чүрүјәр, ағач зәиф гол-будаг атыб чылызлашар. Чинси пис олан тохум вә ағач исә јахшы чоғрафи мүһитдә дә бир шеј вермир. Әлбәттә, бағбандан да чох шеј асылыдыр. Ағач јахшы бечәрилсә, тохум вахтында басдырылса, илк чүчәртијә вахтында гуллуғ олунса, нәтичә дә фәрәһли олар. Эдэбијјат, елм вә инчәсәнәт һадисәләри дә беләдир. Онлар һәм шәхси исте’дад, һәм әлверишли ичти-маи мүһит вә һәм дә јахшы тәрбијә тәләб едир. Сабир јарадычылығы о гәдәр там. о гәдәр бүтөв бир јарадычылыгдыр ки, онун мејдана чыхмасында үч бөјүк нәггаијын үчү дә, јә’ни шәхси исте’дад, зәмәнә вә ичтимаи-эдәби тәрбијә әлбир ишләмишдир. Онларын һеч биринин әһәмијјәтини азалтмаг мүмкүн дејил, һәр һансы биринә үстүнлүк вермәк чәтиндир.

Сабирин әсәрләри о гәдәр дузлу, о гәдәр орижинал вә о гәдәр мз’налыдыр ки, онлары анчаг бөјүк исте’дад јарада биләрди. Бә зиләри дејир ки, һәјатын өзү, зәмәнә бу әсәрләрин јаранмасы үчүн кифајәт гәдәр материал верирди. Куја һәр шеј ағачда јетишмиш алма кими һа-

зыр иди вэ эл узадыб дэрэн адамы көзлэјирди ки, бу да Сабир олду. Белэ демзк һагсызлыгдыр. Чүнки һәјат һеч заман һазыр бәдии формалар вермир. Сабир һәјатдан, күндәлик мәишәтдән алдыгы эн хырда сәһнәләри белә бөјүк јарадычы дүһанын нуру илә ишыгландырмышдыр. һәр сәһнә Сабирин исти нәфәси илә гызмышдыр. Бу сәһнәләри чанландыран, онлары мәишәтин ади, гуру фактындан чыхарыб бәшәри мә'на илә долдуран, онлара һәјат верән бу сөнмәз ишыг, бу одлу нәфәсдир, јә'ни Сабирин истедадынын күчүдүр.

Бу исте'дадын маһијәтини исә мә'налы, кәскин күлүш, һәјата, һадисәләрә сатирик мүнәсибәт тәшкил едирди. Сабирин күчү, Сабир исте'дадынын хүсусијјәти бу сатирада иди. Бу чәһәтдән әдәбијјатымызда Сабир тамамилә мисилсиз бир шаирдир. Сабирә гәдәр сатирик үнсүрләрә, ичтимаи сатиранын нүмунәләринә хүсусән Закирдә вә Сејид Әзимдә раст кәлирик. Сабир классик әдәбијјатымыздакы бу нүмунәләри елә кенишләндирди, елә инкишаф етдирди ки, бүтөв бир мәктәб— сатира мәктәби јаратды. Сабирин мәнлији, Сабирин новаторлуғу, Сабирин хүсусијјәтләри онун сатирасындадыр, сатирасынын хүсусијјәтләриндәдир. Тәбиидир ки, бу сатира үчүн дә заман вә дөвр әлверишли иди. Бу тәкчә бир адамын иши дејилди. «Молла Нәсрәддин» олмаса иди, Молла Нәсрәддин мәктәби олмасајды; Сабир сатирасы бу вүс'әтлә вә бу гәдәр камил шәкилдә јарана билмәзди. Бу сатира дәрин мүндәрәчәли, олдуғча һәјати, олдуғча кәскин вә чанлы сатирадыр. О ачы истеһзаларла, лирик рич'әтләрлә долудур. Орада нифрәт вә мәһәббәт, күлүш вә көз јашы бир-биринә гарышмышдыр. О, һәм инкар, һәм дә тәсдиг едир. Инкар етдији, вуруб учурдуғу көһнә, әдаләтсиз, зүлмкар ичтимаи гурулушдур; иртичанын сијәси, дини, фәлсәфи, әхлаги формаларыдыр. Тәсдиг етдији азадлыг, әдаләт вә бәрабәрликдир, тәрәгги вә сәадәтдир. Сабирин сатирасы кәләчәјә чағыран, дүнја әдәбијјатынын эн көзәл нүмунәләри илә јан-јана дурачат јүксәк бәдии формаја вә дәрин фәлсәфи мәзмуна малик сатирадыр. Сатирасынын бөјүк гүдрәти, долғун ичтимаи мә'насы онун адыны Свифт, Марк Твен, Беранже, Некрасов ними өлмәз сә-нәткарларла бир чәркәјә чыхарыр.

Инди икинчи нэгташын—заманын ролуну көздөн кечирэк. Лухарыда дедик ки, замам Сабир сатирасынын жаранмасы үчүн хүсусилә әлверишли иди. Ахы Сабирин бөүккүлүүнү, эзәмәтини жалныз шәхси исте'дады илә изаһ етмәк нә елми, нә дә әмәли чәһәтдән дүз олмаз. Бурда зәманәнин, дөврүн хүсусијјәтләрини нәзәрә алмаг хүсусилә вачиб шәртдир. Бәли, Сабири јетишди» рән, исте'дадына тәкән вә мз'на верән зәманәси иди, зәһмәткешләрин бөүк ингилаби мүбаризәси иди. 1905- чи ил ингилабы олмасајды, пролетариатын чыхышлары—чаризми, буржуа һакимијјәтини, орта әсрләрин галыгларыны сарсыдан шиддәтли чыхышлары олмасајды, һаким ичтимаи тәбәгәләрин дахили позғунлуғуну вә инсанијјәтә зидд тәбиәтини бүтүн чылпагылыгы илә мејдана чыхаран ингилаби вурушлар олмасајды, Азәрбајчан мүһитиндә Сабирә нәфәс верән һава олмазды. Ән бөүк исте'дадлар, хүсусән Сабир кими реалист јарадычылар әсәрләринин мүндәрәчәсини, материалыны һәјатдан, зәманәдән алырлар. Сабирин «ағлар-күләр» сатирасынын бәдии хүсусијјәтләри дә зәманәси илә бағлыдыр. Нә үчүн «ағлар-күләр?» Она көрә ки, о заман Азәрбајчанда көһнә һәјат тәрзи, көһнә гурулуш, көһнә шүүр вә әхлаг һәм күлүнч, ејбәчәр шәкил алмышды, һәм дә фачиәли иди. Чәлил Мәммәдгулузадә демишкән, ити хәнчәрлә тәпәсинә дөјүб баш јаран мүсәлман әләминә бахмаг кифајәт иди ки, адамы һејрәт бүрүсүн вә көзләри јашарсын, ејни заманда бу заваллыларын авамлыгыны, садәлијини, нечә асанлыгла алдандыгларыны көрәндә инсаны гәрибә бир күлмәк тутурду. Гәһ-гәһә чәкиб учадан ачы-ачы күлмәли олурду. Беләликлә, зәманә Сабир исте'дадына боллу гйда верирди.

Диггәтә лајиг чәһәт бурасыдыр ки, Сабирин сатирик ше'рләри илә чидди ше'рләри там бир вәһдәт тәшкил едир, бир-бирини тамамлајыр. һәр икиси ејни ингилаби чәһәдән заманы әкс етдирир, дөврүн тәләбләринә чаваб верирди. Бирчә «Бејнәлмиләл» ше'риини хатырлајаг. Азәрбајчаилылар вә ермәниләрин симасында халглары достлуға, гардашлыға чағыран бу көзәл ше'рлә милләтчиләрә, гочулара, шаһпәрәстләрә күлән, онлары әлә салан сатирик ше'рләр арасында мәкәр дахили вәһдәт јохдур? Әлбәттә вар! Бу вәһдәти јарадан дөврүн мүба-

ризэси, дөврүн руһу иди, Сабир исә дөврүнә ән садиг бир шайр иди.

Сабир җарадычылығында кечдиҗи һәҗат јолунун да, ичтимаи әдәби тәрбијәнин дә бөјүк ролу олмушдур. Бу һәҗат јолу Сабирин азадлыг, ингилаб вә тәрәгги угрунда мүбаризәни әкс едән бөјүк сәнәткар кими јетишмәсинә көмәк етмишдир. Шәхси һәҗатынын ағырлығы, арды-арасы кәсилмәз мадди еһтијач, аиләни тә’мин етмәк үчүн тәлашла иш ахтархмасы, һеј өзүнү ора-бура чырпмасы Сабири инсан һәҗатынын һәм фачиәли, һәм дә күлмәли чәһәтләринә гаршы чох һәссас етмишди; инсанлары һәҗатын кирдабында, јашамаг угрунда мүбаризәнин ичиндә танымасына сәбәб олмушду. О, тәчрүбәдә, сајсыз-һесабыз адамларла әлагәдә көрмүшдү ки, заһири көркәмә, гуру сөзә алданмаг олмаз. Чох заман бунлар бир пәрдә кими адамын әсил үзүнү кизләдр. «Тазијанәләр»дә о заманкы чәмијјәтин мүхтәлиф тәбәгәләрини тәмсил едән адамларын гыса вә аз сөзлә чәкилмиш шәкилләри көстәрир ки, Сабир бу адамларын үрәјииин ичини көрүр, кизли фикирләрини охујурмуш... Мәнафеләрин тогтушдуғу мејданда инсанларла үз-үзә кәләнләр көзүачыг олулар. Ағыр шәхси һәҗат Сабирин үрәјиндә зәһмәткешләрә, әзиләнләрә сөнмәз мәһәббәт ојатмышды. Әсәрләриндәки күчлү һуманизмин бир әсасы да будур.

Сабирин үслуб, дил, бәдии ифадә вә сәнәткарлыг чәһәтдән бөјүк бир новатор кими чыхыш етмәсиндә, Азәрбајчан халгынын, Азәрбајчан һәҗатынын парлаг милли колоритини әдәбијјата кәтирмәсиндә әдәби тәрбијәнин дә әһәмијјәти бөјүкдүр. О, илк аддым атанда Сејид Әзим Ширванинин мәктәбини көрмүшдү. Онун бәдии зөвгү, сөзү инчәдән-инчәјә дујмаг, фикри парлаг вә ајдын ифадә етмәк габилијјәги бу мәктәбдә тәрбијә олунмаға башламышды. Сонра да халг һәҗаты Сабир үчүн һәгиги университет олмушду,

Биздә бә’зән новаторлуғ вә классик ән’әнә, јени мә’-нәви әхлаги кејфијјәтләр вә милли хүсуסיјјәтләр әтра-фында мүбаһисәләр олулар. Бизчә, Сабир җарадычылығы бу мәсәләни дәриндән өјрәнмәк вә даһа доғру изаһ етмәк үчүн зәнкин материал верир. Сабир классик Азәрбајчан вә Шәрг әдәбијјатынын көзәл, бәдии ән’әнәләринә е’тинасызлыг көстәрмәди, онлары мәһәббәтлә өј-

рэнди вэ мэннмсэди. Лакин онлары механики олараг тэкрар етмэди, ннкпшаф етдирди, жени фикирлэри, жени һэјаты, жени дөврү кэскин вэ габарыг экс етдирмэк үчүн јенн бэдии пријомларла зэнкинлэшдирди. Сабирдә форманын, ән'әнәнин вэ милли хүсусијјәтин јахшы-пислијини мүәјјән едән јеканә вэ ән доғру бир мизан варды: һэјатын вэ халгын тәрәггисинә көмәк едән мэгбулдур, јахшыдыр, мане олан писдир, ону јајмаға дәјмәз.

Сабирин јарадычылығы мүндәрәчә илә форманын, бәдпи методла дүнјакөрүшүнүн, вәтәндашылыг дурғулары нлә естетик зөвгүн вәһдәтинә нүмунә олачаг биткин бир јарадычылыгдыр. Онун исте'дадынын вэ һэјати тәрбијәсинин хүсусијјәтлэри илә зәманәнии тәләблэри, чәмијјәтин зәрури еһтијачлары, габагчыл мејллэри арасында учурум јох иди; әксинә, бунлар тамамилә бир-биринә мувафиг кәлдијиндән Сабирин исте'дады аз мүддәт әрзиндә вүс'әтлә парлаја билди, өлмәз нүмунәләр јаратды, Азәрбајчан әдәбијјатында тамамилә жени бир дөвр ачды.

Бу һеч дә о демәк дејил ки, Сабирин дүнјакөрүшү вә анлајышлары илә дөврү, зәманәси арасында зиддијјәт јох иди. Биз вәһдәтдән данышанда зәманәнин анчаг габагчыл нпгилабчы мејлләрини нәзәрдә тутуруг. һәркаһ һаким фикри, рәсмән һаким олан идеолокијаны нәзәрә алсаг демәлијик ки, Сабирлә зәманә арасында нәинки зиддијјәт, һәтта учурум вар иди. Бунлар үз-үзә дурмуш дүшмәнләр иди. Зәманә һәр аддымда Сабири тә'гиб едирди. Ону арасы кәсилмәз мадди еһтијач әлиндә әзмәси бир јана галсын, чыхылмаз мә'нәвви зиндана атмышды, руһуну, фикрини даима боғур, нәфәс алмаға гојмурду.

Јашадыгча әзаба дүшдү тәним,
Мәнә зиндан кәсилди өз вәтәним!

—дејән шаиринн нечә мә'нәви, руһи сыхынтылар кечир-дијини тәсәввүр етмәк чәтин дејилдир. Лакин бу сы-ынтылара бахмајараг бәдбинлик вә дүшкүнлүк Сабирә јабанчы иди. О, зәманәнин өкәј оғлу јох, догма оғлу ки.ми һәрәкәт едирди. Буна көрә дә 1905-чи ил ингилабы алоЕлананда Сабир дә мүбаризә мејдамына атылды. О. дахилән чохдан бу мүбаризәјә һазыр иди. Ахы көһнә-

һәјат тәрзи, феодал буржуа зүлму, молла вә сејидларин һәјасызлығы, чәһаләт вә наданлығын төрәджи фәсадлар тәкчә Сабири дејил, тәкчә фәһлә вә кәндлиләри дејил, бүтүн намуслу адамлары, бүтүн чомијјәти чанз кәтирмишди. 1905-чи ил ингилабы бу боғучу мүнһитә тәмиз, сәрин һава кәтирән бир фыртына иди. Ингилабын е'лан етдији јени идејалар, ингилаби јүксәлиш шаирин мүнһит вә зәманәдән шәхси наразылығына бөјүк ичтимаи мә'на верди, тарихи мүндрәчә илә долдурду, ону фәһләнин, кәндлинин вә габагчыл зијалыларын дөјүшдүјү чәбһәјә чәкди.

Сабир јарадычылығы дүнја әдәбијјаты тарихчндә бир чәһәтдән дә чох гијмәтли вә нүмунәвидир: о бүтүи маһијјәти илә естетчилијә, «сәнәт сәнәт үчүндүр» чәрәјанына гаршы чеврилмишдир. Сәнәти инсанларын реал һәјатындан ајыран, ичтимаи мүбаризәләрдән кәнара чәкән, бөјүк һәјати вә фәлсәфи мүндрәчәдән мәһрум едән мүртгәчә естетик нәзәријјәләрин бүтүн дәлилләри бир-бир Сабир јарадычылығынын гранит сүтунларына дәјәрәк парчаланыр. «Фүјүзат»да, «һәјат»да вә башга мүртгәчә маһијјәтли гәзет вә журналлардакы мәгаләләри јада саланда, ичтимаи мүндрәчәдән мәһрум олан эн'әнви ашиганә ше'рләри охујанда естетчилијин вә мүртгәчә романтизмин о заман биздә дә күчләндијин' ајдын көрмәк олур. Буржуа вә феодал көрүшлү мүхтәлиф адамлар мүртгәчә естетик нәзәријјәләрлә чыхыш едирдиләр ки, онларын әсас руһу «сәнәт сәнәт үчүндүр» фикрини јаймагдан ибарәт иди. Бу нәзәријјәләр дејир ки, реал һәјат, хүсусән ашағы тәбәгәләрин һәјаты чиркинدير, јүксәк сәнәтин объекти ола билмәз, бәдиилији позур, көзәллијә гаршы чеврилмишдир, сәнәт анчаг јарадычынын субъектив тәсәвүрләриндән, хәјал вә арзуларындан, һарада исә сәмаларда јашајан саф идеаллардан илһам ала биләр. Сәнәтин доланыб ахтардығы халг дејил, күтлә дејил, чомијјәтин фөвгүнә галхмыш хүсуси мәнлијә малик фәрдләрдир вә анчаг бу фәрдләрлә уграшмаг сәнәтин ишидир.

Бу мүртгәчә нәзәријјәләрин тәрсинә олага, Сабир сәнәти бөјүк вүс'әт вә чәсарәтлә һәјатын ајнасына чевирди. Сәнәтин гапыларыны тајбатај һәјатын, зәманәнин үзүнә ачды, милјонларла зәһмәткеш адамларын мүбаризә вә еһтирасларыны, арзу вә һәвәсләрини даг

селин андыран бир ахынла эдәбијјата кәтирди. һәм дә Сабир ше'риндә бу еһтираслар, бу мүбаризә чох тәбин вә реал көстәрилмишдир. Бөјүк реалист сәнәтин күчү дә ондадыр ки, тез силиниб кедәчәк заһири үнсүрләр васитәси илә дејил, инсанын даһили аләмини, еһтирасларыны, мүбаризәсини көстәрмәклә, заман вә мөкан һаггында конкрет, чанлы тәсәввүр јарада билсин. Сабирин реализми бу чүр реализмдир. О, һәјатын даһили мә'насыны ачараг әкс етдирир...

Һәгигәт дүјгусу Сабир јарадычылығынын ән көзәл чәһәтләрнндән биридир. О, көрдүкләрини јазыр, күндәлик һәјатын ади һадисәләрини вә адамларыны гәләмә алырды. Лакин бу һадисәләр Сабир гәләминин алтындан чыханда ики чазибәдар хүсусијјәт газаныр вә бунунла да адамларын үрәјини фәтһ едирди: инсаны сарсыдан һәгигәт вә инсана һәдсиз ләззәт верән көзәллик Сабир һамынын көзү габагында чәрәјан едән һадисәләрдә елә һәгигәтләр кәшф едир, елә мә'на тапырды ки, ону көрән һәр кәс «доғрудан да бу ки, белә имиш»—дејирди. Бәли, Сабирин ше'рләри адамларын көзүнү ачырды, һәјаты дәриндән өјрәнмәк, зәманәни дәриндән анламаға көмәк едирди. һәм дә Сабир һәгигәти чох дузлу, чох чазибәдар шәкилдә ифадә едирди. Онун чазибәсинпн тә'сириндән гуртармаг чәтиндир. Бу көзәллик Сабир ше'ринин һәр һансы бир үнсүрүнә дејил, бүтүн үнсүрләринә, бүтүн васитәләринә, бүтүн шәклинә, бүтүн аһәнкинә һакимдир.

Сабир зәманәсини, мүһитини, адамларын фикри, психологии, әхлаги кејфијјәтләрини кениш шәкилдә, көһнәликлә јенилијин, ингилаби дүшүнчә илә мүртәчә дүшүнчәнин, тәрәгги илә тәнәззүлүн, әталәтлә һәрәкәтин гызгынын мүбаризәси шәклиндә әкс етдирирди. Сабир дејәндә бизим көзүмүзүн габагында Азәрбајчан тарихинин мараглы, гајнар бир дөврүндә халг һәјатынын там, бүтөв мәнзәрәси чанланыр. Орада бүтүн ичтимаи тәбәгәләрин һәјатыны, јашајыш тәрзини, дүшүнчәсини, чанлы нүмајәндәләрини, онларын зәманәјә әлагәсини көрүрүк. Бәјләр, ханлар, моллалар, сејидләр, капиталистләр, гочулар, баггаллар, чадукәр арвадлар, көбәк ја-

занлар, ингилабчы фəһлэлэр, эзилэн лакин артыг аялыб ајага галхан кəндлилэр, шаһлар, солтанлар, миллэтчилэр вə халглары гардашлыга чағыран мүтэрэгги ичтимаи хадимлэр Сабир ше'ринин сəтирлэри арасында дирилик, өз либасында, өз фикирлэри, өз көркəми илэ көзүмүзүн габагында дурурлар.

Мə'налы, сəчијјəви вə кичик штрихлэрлэ бөјүк, долгун ичтимаи типлэр јаратмагда Сабир сатирасы эдэ-бијјатымызда һəгиги реалист романын ишини көрмүшдүр. «Фəһлэ, өзүнү сэн дэ бир инсанмы санырсан?», «Паһ атоннан, нэ агыр јатды бу оғлан, өлүбэ», «Әкинчи», «Бакы фəһлэлəринэ», «Миллэт нечэ тарач олур-олсун, нэ ишим вар», «Сатирам», «Гач, ат басды»... кими сатираларында мүхтəлиф типлэри һəјкəл ними ајдын көрмөк олур. Чүнки бу типлэр мүјјэн ичтимаи тəбөгəнин көрүшлəрини мүчəррэд шəкилдэ ифадэ едэн шејпур ролуну ојнамыр. Онлар конкрет психоложи вə фəрди чизкилэрэ малик сурəтлəрдир.

Сабир Азэрбајчан халгыны эсрдэн кери сахлајан, зүлдэн, еһтијачдан, чəһалəтдэн гуртармага гојмајан һаким тəбөгəлэри бөјүк бир нифрəтлэ гырмачламыш, доғрудан да онлары өз сатирасында биабыр етмиш, мə'нəви чəһəтдэн пучлугларыны көстəрмиш, өлдүрмүшдүр. Лакин Сабир һеч заман бунунла кифајəтлэнмəмишдир. Халгын һəјатындакы елэ үмүми гүсурлара тохунмушдур ки, онларла мүбаризэ етмэдэн, онлары арадан көтүрмэдэн ирəлилэмək чəтин олар. Сабирин бөјүк һуманизми, гызгын тэрэгги арзулары ону чəсарəтлэ һэрəkəт етмэјə, гəһрəманлыга сөвг едирди.

Сабирин һуманизми кенишдир, үмумхалг тэрэггиси вə азадлыгы онун мүндэрəчəсини тəшкил едир. О, бəшəri сəадəт дэрəчəсинэ галхан һуманизмдир; сэдэ, ади зəһмəткеш инсаын хошбəхтлији фикри онун эсасында дурур. Бу һуманизм јени инсан тэрбијјəсинэ көмək едир. Мəһз буна көрə дэ Сабир инсан һəјатындакы бпр чох көклүришəли хəстəликлэри, инсан тəбиəтинин кениш фəзаларына көлкə салан мəһдудлуглары көрүр вə онлары сатира атəши илэ јапдырырды. Демək олар ки, Сабирин бүтүн эсəрлэри бу чəһəтдэн сəчијјəвиндир. «Ким нэ дејир биздэ олан гејрəтэ», «Шүкр худаја», «Молла дајы етмэ шəрарəт белэ», «Көрмэ, баш үстэ јумарам көзлəрим» ними ше'рлəрини хатырлајаг. Јада

салаг ки, «Чырманарыг кечмәјә чај кәлмәмиш» сатира-сында шайр сөзү илә әмәли дүз кәлмәјән, дедијинин тәрсинә һәрәкәт едән бошбоғаз. әмәли фәалијјәтә гадир олмајан, кәләчәк һиссиндән, вәтән дүјгусундан мәһрум олан горхаг, чаһил адамларын нечә чанлы сурәтини јарада билмишдир. «Иш рсөрәчәк јердә сөз әзбәрләјән», «гуру бош сөһбәтә ашиг олан» бу дил пәһливанлары үчүн чох тәбии һалдыр ки, десинләр:

Чырманарыг кечмәјә чај кәлмәмиш,
Башлајарыг ығзмаға јәј кәлмәмиш,
Сөз верәрик инди—бир ај кәлмәмиш
Аста гачыб дүртүләрик хәлвәтә...
Ким нә дејәр биздә олан гејрәтә?

Бәла орасындадыр ки, беләләринин ичиндә савадлылар да вар. Лакин чаһил савадлылар, алимлик иддиасында олан, өзләрини биликли вә зирәк һесаб едән савадлылар. аға гара, гараја ағ демәкдән утанмајан савадлылар! Халг ағыр зүлм алтында инләдији, кшсиз галдыгы. еһтијач чәкдији, мәктәбдән вә маарифдән мәһрум олдуғу һалда, јенијәтмә чаванлар өмрүнү алвердә, гумарда, ит боғушдурмагда кечирдији һалда, чәмијјәт шүүрсуз вә вичдансыз варлылары, јары сәфаләт нчиндә күзәран кечирән јохсуллара парчаландыгы һалда, бу «савадлылар» дөшләринә дөјуб дејирләр:

Биздә нә фәһлә тапылар, нә кәда,
Биздә нә саил вә нә бир бинәва.
Бәхтәвәр овладымыза мәрһәба!
Баш апарыб һәр бири бир сөн'әта.
Ким нә дејәр биздә олан гејрәтә?...²²

Онлар нпјә белә дејирләр? Чүнки ешидибләр ки, ин-гилабчылар вар, буржуа-феодал чәмијјәтинин һаким вә мәһкум синифләрә бөлүндүјүнү дејәнләр вар, бу синифләр арасындакы амансыз мүбаризәнин пролетариатын гәләбәси илә гуртарачағыны сөјләјәнләр вар. Бу сәсләр Азәрбајчанын, бүтүн ислам шәргинин гафил мәзлумларыны ајылда биләр, онлары мүбаризәјә чәкә биләр. Онсуз да Бакыда фәһләләр бајраг көтүрүб күчәләрә төку-

21 «шоһоһнамә», сәһ.
173.

22 Јенә орада, сәһ. 124.

лүб, бунун габагыны алмаг лазымдыр. Нэ илэ? Көзлэри багламагла, шүүрлары күтлэшдирмэклэ, «миллэтин дәрдинэ галмагла»:

Чүмлэ чаһан јатса да биз јатмарыг,
Гейрәти-миллијјәмизи атмарыг,
Әһлимизи башгалара сатмарыг—
Бир гуруша, бир пула, ја бир четә,
Ким нә дејәр биздә олан гейрәтә?²³

Бунларын симасында Сабир авам, голу зорлу, чиби долу, вичданы бош, бәшәри дујгулардан мәһрум, һәр ишдә анчаг өз хейрини күдән чүрүк феодал тәбәгәләрини, ачкөз буржуа синфини, мәсләксиз буржуа зијалыларыны усталыгла ифша етмишдир. Мәһз онлары нәзәрдә тутараг Сабир јазырды:

Јүзләрчә зијан халга вур, өз хейрини көзлә!
Алдайма өзүи бир кәсә, һушјару зирәик ол!
Кәр мәсләһәт алса ишини гыл икиүзлү:
Бир јанда гојун, өзкә тәрәфләрдә пәләик ол!²⁴

Сабирин дөврү, зәмәнәси һаггында аз-чоһ тәсәввүрү олаы адамлар үчүн бу сәтирләрин, ифадәләрин ачыг вә кизли мә'насы ајдындыр. Ајдындыр ки, бөјүк шаир кимләрә ишарә едир, нечә мәнфур мә'нәви хәстәликләри гырманчлајыр, инсанларын әхлагыны, мә'нәвијјатыны чүрүдән нечә јараларын үстүнү ачырды. Әгидәсизлик, вәтәнсизлик, симасызлыг азарына тутулмушлары, бу азары јајан түфејлиләри ифша едәркән Сабир нечә дә мүхтәлиф бәдии үсуллардан истифадә едирди, онун гәләминин алтында рәнкләр нечә дә дәјишә билнр, нечә дә чанлы зәнкин мәнзәрә јаранырды. «Чырманарыг кечмәјә чај, кәлмәмиш» ше'риндә шаир мәнфи типләрин өзләрини данышдырыр. Онлар ловға-ловға өјүнүр, куја өз јахшы сифәтләрини тә'рифләјирләр. Бу тә'риф исә ән ағыр ифшадан писдир. Чүнки һәм онларын ич үзүнү ачыр, һәм дә авамлыгларыны мејдана чыхарыр. «Еј хачә, чалыш сурәти заһирдә гәшәнк ол!» ше'риндә исә шаир өзү о типләрә мүрачиәт едир, онларын чиркин хасијјәтләрини көзләринин ичинә дејир. һәм дә ше'рин һәр

²³ «һонһоннамә», сәһ.
173.

²⁴ Јенә орада, сәһ. 124.

сәтри чох дәрин мүшәһидәнин нәтичәси олан психоложи һәгигәтләри ифадә едир. Ағылсыз һәрәкәтләри илә өзүнү батаглыга салан, һејвани, кор еһтираслара ујараг учурумун ағына кәлиб чыхан адамлар һәмишә чәһәннамә кедән өзүнә јолдаш ахтарар» принципи илә һәрәкәт едиб күнаһы башгаларынын бојнуна атмаға чалышыр, һәјасызлыгла, ачыг јалан вә бөһтанла чаныны гуртармаға чәһд едир. Сабир бу психоложи вәзијјәти бел ә ифадә едир:

Һејван кими бир барадә палчыгда галаңда,
Сал фитһали сөз орталыга, һөвсәлә-тәнк ол!²⁵

Чырманарыг кечмәјә чај кәлмәмиш» сатирасы истехза илә, ачы күлүшлә долудурса, «Еј хачә, чалыш сурәти заһирдә гәшәнк ол!» ше'риндә нифрәт дужусу үстүндүр. Сабирдә һәмишә һәјат материалы, шаиранә дужуиуи тәбиәти ше'рин формасыны мүәјјән едир. Буна көрә дә онун ше'рләриндә еһтираслары, фикирләри вә бәдии форманы бир-бириндән ајырмаг мүмкүн дејил, онлар там вәһдәт тәшкил едирләр.

Сабир јарадычылыга көһнә үсулда ше'рләр јазмагла башламышды, ингилаби сатираја вә ингилаби идејалара бирдән-бирә кәлиб чыхмамышды. Јарадычылығынын илк дөврүндә Сабирин ингилаби көрүшләрм һәлә ајдын шәкил алмамышды. «Инсаф вә мәрһәмәт» әсасында, маарифи јаймаг јолу илә чәмијјәтин ислаһа габил олачағы кими хырда буржуа иллузијалары да ајры-ајры әсәрләриндә өзүнү көстәрмишди. Лакин Сабир 1905-чи ил ингилабынын гүдрәтли тә'сири алтында чох сүр'әтлә бу алданышлардан узаглашды вә аз бир мүддәтдә бөјүк ингилабчы-сатирик кими мәшһур олду. О, ше'ри садәчә зовг васитәсиндән күндәлик мүбаризәдә ишләнән кәсәрли бир сил аһа чевирди. һәјатын елә бир мәсәләси галмады ни, Сабир ону пие'рә кәтирмәсин. Да- һа доғрусу, о, ше'ри һәј.ата чәкди, ифадә васитәләрини, формасыны, тәшбехләрини дәјишди, она гәдәр һеч бир шаирин ишләтмәдији јени форма, јени тәшбех, јени ифадәләр јаратды.

Сөзлэ шәкил чәкмәк, бир нечә мисрада ичтимаи һә-
жатын там бир лөвһәсини рәсм етмәклә Сабирин гәләми
мө'чүзә жаратды.

**Дурма, жыхыл јат һәлә, Фәһрат киши!
Әсри көрүб галма белә мат, киши!
Инди олуб јорғанын үчгат, киши!
Саггалыны бир-ики јыргат, киши!
Чәк башына јорғаныны јат, киши!**

Бурада сөзләр тәсвир олуан шәхсин (типин) хасиј-
јәтинә, ән сәчијјәви мәнәви хүсусијјәтләринә ујғун ма-
һиранә бир усталыгла сечилмишдир. Бу сөзләр дәрһал
инсанын нәзәриндә типин һәм дахили (мәнәви) аләми
һагғыида тәсәввүр јарадыр, һәм дә заһири шәклини
чанландырыр. Көзүмүз өнүндә бүтүн өмрүнү гәфләтдә
кечирән, јејиб јатмагдан башга һеч бир шеј бачармајан,
гарныјекә, бојнујоғун, јағлы күфтәбозбашдан сонра бардаш
гуруб отуран, узун, хыналы саггалыны ту-
марлаја-тумарлаја дуа вирд едән, әсрә мұвафиг бир шеј,
мәсәлән, тутаг ки, тәјјарә көрдүкдә диксиниб көзләрини
бәрәлдән, һыггана-һыггана галын јун јорғаны башына чәкиб
хорулдајан гәрибә бир сима чанланыр. Бу, һәјатдан,
тамамилә натурадан чәкилмиш бир сурәтдир. Сабир парлаг
сурәт јаратмаг үчүн сөзләри нәинки мәнтиги, үзви олараг
бир-биринә баглајыр, һәм дә бу сөзләрдәки мәнәнын
хүсуси аһәнклә сәсләнмәсинә наил олур. Мисра вә ше'рин
ичиндә сөз ојнајыр, итиләшир, кәскинләшир вә һәдәфә
санчылыр. «Дурма, жыхыл јат» ифадәси анчаг нифрәти,
гәзәби вә истеһзаны ифадә едә биләр, «Саггалыны бир-ики
јыргат, киши!» анчаг карикатур дәрәчәдә күлүнч олан вә һәр
чүр нифрәтә лајиг бир көтүјә дејилә биләр. Ифадәнин
өзүндән бу көтүјүн пис јердә, ирәлијә һәрәкәтин габагында
дурдугу да мә'лум олур. Шаирин гәзәбинә дә сәбәб будур.

Сабирин бүтүн сатирик ше'рләриндә сөз, ифадә бү чүр
долгун вә мәнәналыдыр, объектә тамамилә ујғун се-
чилмишдир, онда драматик бир кәскинлик вар. Бу чә-
һәтдән «Ваһ!... бу имиш дәрси-үсули-чәдид?» ше'ринә
диггәт едәк:

Көр нечә алг-үст сәләб шәйләри:
Дондәриб «а-бе»-ја «әлиф-бәйләри».
Бид'әтә бах, «ја» охудар «јә»ләри,
Санки һуруфат илә дүшманды бу
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу

Бурада да ше'рин һәр мисрасы көзүмүн өнүндә чанлы бир шәкил јаардыр. Гәдим моллаханаларын зиддинә олан јени мәктәби, јени елм очағыны көрдүкдә гәзәбиндән тамамилә өзүнү итирән бир авам, көһнәпәрәст бир чаһил вә диндар кәлиб көзүмүз габағында дурур. Сабир бөјүк реалист бир сәнәткар олдуғу үчүн һәјати деталлара биканә бахмыр, мүчәррәд ифадә вә тәсвирләрә ујмур. «Әлиф-бәј»лә «а-бе» гаршы-гаршыја гојулмагла, дәрһал бир-биринә зидд ики мәктәбдән данышылдығы ајдын олур. Бу барәдә данышан исә там чәһаләт ичиндәдир. Сабир онун кимиләрин сәчијјәви чәһәтләрини бөјүк усталыгла тәсвир едир. Ше'ри охујанда адамын көзү габағына чанлы тип кәлир, һәм дә бу тип аид олдуғу зүмрәнин әсас хүсусијјәтләрини тәмсил едир:

Дүз јери бир јунјумуру шеј ганыр,
Һәм дә дејир суткада бир фырланыр,
Ај доланыр, көј дајаныр, күн јаныр,
Кафирә бах, көр нә бәдиманды бу!
Дур гачаг, оғлум, баш-ајаг ганды бу!

Бурада да сурәтин өзүнә мәхсус данышыг тәрзи вар, өз сөзү вә аһәнки вар. Бу ифадәләрдә онун мөвһуми дини тәсәввүрләрә әсасланан дүшүнчәсинин керилији, кү-лүнчлүјү мејдана чыхыр. Сабирин ше'рләринин бөјүк бир әксәријјәти, сатираларынын исә һамысы беләчә об-разлы вә мә'налы диллә јазылмышдыр. О, сөзү тутарлы вә кәсәрли демәји бачарыр, образлы сөзүн устасыдыр. «Суал-чаваб» ше'ри буна нүмунәдир.

- Шәһриниздә ачылыбдырмы гираәтханә?
- Тазәләр ачмыш иди, гојдуг ону виранә.
- Иттиһад әмринә дайр данышырсызмы бары?
- Данышыр бир парамыз, лејк богаздан јухары²⁹.

27 «һонһоннамә», сәһ. 151.

28 Јенә орада, сәһ. 135.

29 Јенә орада, сәһ. 86.

Сабир өз ичтимаи мэгсэд вэ гажэлэринэ, кениш демократии идежаларына мүвафиг олараг садэ жазырды, халгын анладыгы дилдэ жазырды. Чүнки ана дилиндэ жазмаг, Азэрбајчан дилиндэ жазмаг Сабир вэ «молла нэсрэддинчилэр» үчүн ади бир мäsэлэ дежил, бөјүк идеја вэ сижасэт мäsэлэси иди. Онлар бу мäsэлэлэрдэ дэ Азэрбајчан дилини јерсиз эчнэби сөзлэр вэ ифадэлэрлэ зибиллэмэк истэјэн сатгын буржуа зијалыларыны дүшмэни идилэр, онларла амаисыз мүбаризэ апарырды-лар. Бу барэдэ «Молла Нэсрэддин» журналы илэ «Һэјат», «Фүјүзат» вэ саир мүртэче мэтбуат арасындакы мүбаризэни хатырламаг кифајэтдир. «Молла Нэсрэддин» журналынын 1909-чу ил 32-чи нөмрөсиндэ јазылмыш бу тиканлы вэ истехзали сөзлэр наһаг дежилдир: «Доғрудан да ајыбдыр», садэ жазмаг «ајыбдыр», ачыг жазмаг савадсызларын пешэсидир вэ тарихдэ дэ көрүрүк ки, бөјүк, алим вэ мүтэхэссис адамлар садэ жазмагы ајыб тутублар». Бу сөзлэрдэки кэскин истехза дил саһэсиндэ эдэбазлыг едиб, Азэрбајчдн дилини эчнэби сөз вэ ифадэлэри илэ долдуран агалара, чэнаблара, эфэндилэрэ гаршы чеврилмишди. Сабир өз өлмэз те'р-лэринин нэинки ајдын, мүтэрэгги сижаси истигамэти, демократии руһу илэ, һэм дэ садэ вэ мэ'налы дили илэ халга јабанчы олан зијалылары гамчылајырды, мүртэче шаир вэ эдиблэрэ өлдүрүчү зербэ вурурду. Тэсадүфи дежил ки, эксингилаби мэтбуат вэ мүртэче јазычылар Сабирин ше'рлэринин дилини «дүзэлтмэк» кими һэрэкэтлэрэ дэ эл атырдылар. Мэ'лумдур ки, Сабир мэшһур «Бејнэлмилэл» ше'рини 1905-чи илдэ «Һэјат» гзетинин 19-чу нөмрөсиндэ чап етдирмишди. Чүнки о заман һэлэ «Молла Нэсрэддин» журналы доғулмамышды, Сабир үчүн башга мејдан јох иди. О заман чаризм вэ мүртэче миллэтчи үнсүрлэр Азэрбајчан вэ ермэни зэһмэткешлэрини ингилаби һэрэкатдан јайындырмаг үчүн бир-биринин үстүнэ салдырмаг кими ганлы вэ фитнекар ишэ эл атмышдылар. Белэ бир заманда Сабир, һарада олурса-олсун өз сөзүнү демэли иди. Бу сөз исэ чох бөјүк вэ мэ'налы сөз иди, инсанијјэт ешги илэ чырпынан бир үрэјин, саф бир вичданын сэси иди.

**Ики јолдаш, ики гоншу бир вэгэндэ һэмдијар.
Эерлэрлэ өмр едиб сүлһ ичрэ булмушкэн гэрар.**

Фитнеји-иблиси-мал'ун олду накаһ ашикар..
Көр чаһаләтдән нә шәклә дүшдү вәз'и-рузикар!
Гәтлү гарәт бишүмару, шәһрү гәрјә таримар,
Эл'эман, бу фитнәјә чарә гыл, еј пәрвәрдикар!
Нј сүхәнданан. бу күнләр бир һидәјәт вахтыдыр,
Үлфәтү үсијјәтә даир хитабәт вахтыдыр!30

Сабир гәләминдән чыхмыш бу ше'р ермәни вә Азәр-бајчан халгынын әсрләр боју давам едән гардашлығынын ән көзәл бәди тәрәннүмүдүр, һәгиги бејнәлмиләлчилик һимнидир. Лакин бу ше'рин ајры-ајры мисраларындакы гәлиз ифадә вә сөzlәр охучуну һејрәтә салмаја билмәз, чүнки белә ше'рләрдә Сабирин фикри ајдым олдуғу ними, ифадә вә тәшбәһләри дә буллур вә парлағдыр. Бәс бу гәлизлик һарадандыр? Буну һәмин ше'рин алтындача «Һәјәт» гәзети редаксиясынын вердији гејд ајдын едир: «Ше'риниздә түркчәјә мұхалиф бә'зи әлфаз вә чүмләләрлә бәрабәр гәваиди-әрузә дәхи мұғажир бә'зи мисралар вә кәза мұтәәдид ималәләрә раст кәлдијимиздән тәсһиһә лүзум көрдүк...»

Беләликлә, «Бејнәлмиләл» ше'рини ағырлашдыран ифадәләрин һарадан кәлдији ајдынлашмыш олур.

*

Сабирин ше'рә, сәнәтә мұнасибәти идеал дәрәчәдә тәмиз вә жүксәк иди. Онун нәзәриндә вәтәнини вә халгыны бөјүк бир үрәклә севмәк, онлары тәрәгтиси үчүн чалышмағ һәгиги шаирин вичдани борчудур. Шаирлик сәнәти өз-өзлүјүндә мұгәддәс бир сәнәтдир, сәадәт вә хошбәхтликдир. Вәтәнин сәадәти вә жүксәлмәси шаирин идеалы олмалыдыр. О, сәдагәт вә үрәклә халға хидмәг етмәлидир. Сабирин тәсәввүрүнчә, һәгиги бөјүк шаир анчағ бу чүр ола биләр. Лакин о, башға чүр шаирләрин дә олдуғуну көрүрдү. Онлар ше'ри алчалдан, ону еһтикар васитәсинә чевирән јаланчы шаирләр иди. «Пула ситајиш едән» бу шаирләрин һәрәкәтини Сабир чиркин бир һәрәкәт сајырды. Онлары «мәдһијјәку» адландырырды. Чүнки јалтағлығ илә шаир тәбиәти бир јерә сыға билмәз. Јалтағлығ јалныз ријакар адамлары си-

фәтидир. «Ријаны, ријакар заһидә тәрк едәк, икирәнклилик бизим үчүн бир хәтадыр».

Сабир һәр шеји доғру көстәрмәји шаирлијин биринчи шәрти сајыр.

Демәм ки, фасиди вәсф ет! Чәкил фәсадындан,
Јаманә јахшы демәк насәза дејил дә, нәдир?

Беләликлә, Сабирин е'тигадынча, сәнәт һәјаты дүзкүн көстәрмәлидир, варлығын күзкүсү олмалыдыр. Бу фикрә биз шаирин башга ше'рләриндә дә раст кәлирик. Мәсәлән «Нә јазым» ше'риндә охујуруг:

Шаирәм, чүнки вәзифәм будур эш'ар јазым,
Көрдүјүм никү бәди ејләјим изһар, јазым.
Күнү парлаг, күнүзү аг, кечәни тар јазым,
Писи пис, әјрини әјри, дүзү һәмвар јазым.³¹

Сабир ичтимаи мә'налы, һәгигәти көстәрән поезијанын халг үчүн бөјүк әһәмијәтинә инанырды. һәгигәт ше'рин, сәнәтин јүксәк принципидир. Писи тә'рифләјиб јахшы гәләмә вермәк, јахуд јахшыны писләјиб нәзәрдән салмаг шаирә јарашмајан һәрәкәтдир. Сабир дејир ки. «Мән сәни јахшы көрүнчә пис јазыб, әдәб мәсләкиндә јол аза билмәрәм».

Ајдындыр ки, Сабирин те'рә, сәнәтә олан мүнәсибәти М. Ф. Ахундовун материалист естетикасы принцип-ләринин давамы иди. Сабирин јарадычылығы бу эстетик принципләрин, јә'ни долгун мә'налы реалист әдәбијатын тәнтәнәси олду. Беләликлә, Сабир һәјаты севәч, ону јахшылашдырмаға чалышан бир шайр иди. Оиун јарадычылығы реализмә вә һәјат һәгигәтинә садит олмағын сәнәткар гаршысында нә кениш үфүгләр ачдығыны көстәрир.

Сабир јарадычылығы габагчыл руе әдәбијагы вә бәшәр мәдәнијјәти илә чанлы әлагәдә инкишаф етмишдир Бу әлагә дөвр васитәсилә, Сабирин һәрләндији мүһит вә А. Сәһһәт кими ариф адамларла үнсијјәт васитәсилә јаранмышды. Бунун нәтичәсини биз Сабир јарадычылығынын һәгиги хәлгилијиндә, долгун реализминдә вә кәскин ингилаби сатирасында һисс едирнк, онун көһнә-

лик вә ичтимаи зүлм әлејһинә, азадлыг вә тәрәгги уғрунда атәшин мүбаризәсиндә көрүрүк.

Сабир һәгиги сәнәткар иди. Оун ширин, дузлу вә тә'сирли сатирик әсәрләриндә јашадыгы дөврүн мүһүм чәһәтләри өз жүксәк бәди ифадәсини тапды. Сабирин сатирасы көһнә чәмијјәт вә мәишәтин гаранлыг кушәләринә ншыг салды, сијасәтдән даышыды, јаланчы чиновникләри, ријакар вәзирләри, мүстәбид шаһлары вә солтанлары, икиүзлү дипломатлары биабыр етди, зәһ-мәткеш фәһлә вә кәндлиләрин мүдафиәсинә галхды.

Сабирин әсәрләри бөјүк бир инандырычылыға вә тә'сир гүввәсинә маликдир. Халг «үрәк јанмаса көздән јаш чыхмаз» дејир. Бу сөздә бөјүк бир мә'на вә һәгигәт вар. Бу нәинки инсан әмәлләринин сәмимилијини, һәм дә сәнәт әсәрләринин тә'сир гүввәсини мүәјјән едән бир ме'јар ола биләр; биз о адамлара инанырыг ки, онларын һәрәкәти үрәкдән олур, биз о сәнәт әсәрләрини севирик ки, орада үрәјин истилији вар. Аристотел сәнәтин инандырычылығынын вә тә'сирли олмасынын сиррини бурада көрәрәк демишдир: анчаг о адам башгасыны һәјә чана кәтирә биләр ки, өзү һәјәчанланмыш ола. Јә'ни өзү јанмајан башгасыны јандыра билмәз!

Сабирин һәр бир әсәри одлу, јанан бир үрәкдән чыхмышдыр. Оун һәр ше'ри, һәр мисрасы бир көз кимидир—јандырыр, тә'сир едир, адамы тәрпәдир вә һәрәкәтә кәтирир. Нијә? Чүнки бу ше'р, бу мисра шаирин үрәјиндән гопан фәрјаддыр, дәрин изтираб вә һәјәчанларын ифадәсидир, јә'ни үрәјин сәсидир. Бу ше'рләрдә һеч бир сахталыг, сәтһилик, биканәлик јохдур. Буна көрә дә онлары охујанда адамын ганы гајнајыр, шаирин тәсвир етдији һадисәјә сојуг баха билмир, чүнки шаир өзү һеч шејә сојуг бахмамышдыр. О, јана-јана јазмышдыр, бүтүн варлығы илә дујараг, дүшүнәрәк, һәјәчанланагаг, мүтәрәгги фикирләрини һәјата кечирмәк арзусу илә јанагаг јазмышдыр. Тәәччүблү дејил ки, бела бөјүк бир сәнәткар, заманында сатирасына һәдәф етдији һаким тәбәгәләрин олмазын тә'гиб вә тәһгирләринә мә'руз галмышды. О, еһтијачдан јаха гуртара билмәјиб, ағыр хәстәләнмиш вә әсәрләрини китаб һалында көрмәдән вәфат етмишдир. Оун ајры-ајры журнал вә гәзетләрдәки ше'рләрини јығыб чап етмәк А. Сәһһәт, Ч. Мәммәдгулузадә ними мүтәрәгги адамлара бөјүк бир

зәһмәт баһасына баша кәлмишди. Өлүмүндән сонра да мүртәчеләр ондан әл чәкмәдиләр. «Һопһопнамә» јандырылмаға лајиг, динсизлији јајан бир китаб е'лан олуиду. О, инди дә Иранда ән зәрәрли китаблар чәркәсинд.» гадаған едилмишдир.

Сабир һәгиги гијмәтини јалныз Совет һакимијјәти илләриндә алды. Шаирин әсәрләри топланарағ, дөнә-дөнә он мин нүсхәләрлә чап едилди, һаггында елмин әсәрләр, мәғаләләр јазылды, китаблар бурахылды, әсәрләри бөјүк руе дилинә тәрчүмә олунуб, Москва вә Ленинград нәшријјатлары тәрәфиндән нәфис китаблар һалында бурахылды.

Сабирин јарадычылығы классик әдәби ирсимизә дахил олмушдур. Азәрбајчан совет әдәбијјатынын јара ныб чичәкләнмәсиндә биз бу јарадычылыгдан истифадә етмишик, өјрәнмишик. О, инди дә бизим үчүн бир мәктәбдир, һәјатилик, јүксәк сәнәткарлығы мәктәбидир, халга сәдагәтлә хидмәт етмәјин нүмунәсидир.

Сабир Азәрбајчан әдәбијјатында ән гүдрәгли сәнәткарлардандыр. О, ше'римизин руһунда, мәзмунунда. һәјата мүнәсибәтиндә, бәди ифадә васитәләриндә мисилсиз бир јенилик јаратды. Шаиримизин досту вә Азәрбајчанын ишыглы сималарындан бири олан А. Сәһһәт онун новаторлуғуну чоғ доғру баша дүшмүш вә илк дәфә үрәк долусу гијмәтләндирә билмишдир. Аббас Сәһһәтин Сабир һаггында дедији сөзләри бу күн дә ән доғру вә ән еһтираслы сөзләр сајдығымыздан онлары бурада бир даһа хатырлатмағ истәјирик: «Сабир әсәрләриндә ишләтдији ибарәләр вә јени мәзмунлар кимсәни тәглид дејил, мәһз өз фикринин нәтичәсидир. Бунунла демәк истәјирәм ки, Сабир мүгәллид дејил. бәлкә елә мүчәддиддир ки, көһнә ше'рләр илә јени ше'рләр арасында бир әсрлик бир учурум ачды ки, бир даһа кери дөнүб о учуруму атылмаға кимсәдә чүр'әт галмады.

Бир кәрә дүшүнүлсүн: әдәбијјатымызда нә гәдәр бөјүк бир тә'сир вә нә гәдәр әзим бир ингилаб вүчуда кә-тирмиш!».

Доғрудан да Сабир әдәбијјатымызда ингилаб јаратды. М. Ф. Ахундовун XIX әсрин орталарында сәпдији гохумлар әлли ил сонра, јә'ни XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчан әдәбијјаты күлүстанында пардаһланыб

ачылды, сон дәрәчә әтирли вә рәнкарәнк күлләр битирди. Бу күлләрни ришәси халг һәјатынын дәринликләриндән су ичнрди. Онлар әтрини халгын синәсиндәп алырды. Сабир она көрә мисилсиз бир новатор, әдәбијјатда һәр чәһәтдән ингилаб јаратмыш бир сәнәткар олду кн, үрәјинин бүтүн гелләри илә халга бағлы иди. Сабир өлмәз сәнәткардыр. Јүз илләр кечсә дә о, әдәбијјатымыз үчүн бир өрнәк олага галачагдыр. Азәрбајчанын јени нәсилләри онун бөјүклүјү, јар'адычылыг чәсарәти һаггында дүшүнәркәи ифтихарла бу сөзләрини хатырлајачаглар:

Бәнзәрәм бир гочаман дага кн, дәрјада дурар!

Ибрагимов Мирза Аждар оглы
НАШ ВЕЛИКИЙ ПОЭТ САБИР
(на азербайджанском языке)

Нәширјат редактору *д. Новрузова*
Бэди редактору *Ф. Сафаров*
Техредактору *Т. Исмајлов* Корректору
М. Намута

Чана имзаланмыш 17/1П 1962-чи ил. Кагыз форматы 84X108¹/s2-
Кагыз вэрэги 1,25. Чап вэрэги 1,02. һес.-нәширјат вэрэги 1.9.

ФГ 05349. Сифарини 150. Тиражы 7.200. Гинјәти 8 гәп.

Азәрбајчан ССР Едмлор Академијасы Мәтбәәси.
Бакы, Фәһлә проспекти. 96.

